

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 40
(17528)

2008 чылдың
АПРЕЛЬ 17,
четверг

Садар өрттээ
4 рубль.

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының баштыңы — Владимир ПУТИН

Апрель 14-15 хуннеринде «Чаңгыс демниг Россия» партиязының 9-ку съездизи болуп эрткен. Ооң ажылынга Тывадан Тыва Республиканың Чазааның Баштыңы Ш.Кара-оол баштадыр 7 кижилер төлээлеп киришкен.

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының «Стратегия-2020» айтырыгны тургузарынга болгаш боттандырырынга ролу» деп илеткелди Борис Грызлов кылган. Партияның Уставынга тодарадылгаларны база кириген — партияның даргазы болгаш дээди чөвүлелдин даргазы деп ийи аңгы эрге-дужаал турар.

Съездиниң делегаттарының дилээ-биле Владимир Путин «Чаңгыс демниг Россия» партияны удуртуру-биле чөпшээрелин берген.

Россияның чаа Президентизинге соңгуткан Д. Медведев май 7-де дүжүлгеге олурар. Ол съездиниң ажылынга база киришкен. «Мен партия кижигүннерин кончуг эки билер мен, чамдыктары-биле эгин кожа ажылдап келдим. Бо удаада партия кижигүнүгө кирбес мен. Бир-тээ, Россияның Президентизи болуп болганымда, кайы-даа партия кижигүнү болбас ужурул мен деп бодап чоруур мен» деп, ол чугаалаан.

Төп парлалгандан.

Съездиниң киржикчилеринге сөс:

Шолбан КАРА-ООЛ, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының Дээди Чөвүлелиниң кижигүнү, ТР-ниң Чазааның Даргазы: «ЭРГЕ-ЧАГЫРГАГА ПАРТИЙЖИ ХАРЫСАЛГА ДЭЭШ МЕН»:

Чазактың Баштыңы парламентида хөй олутту ээлээн партияның удуртукчузу

болуру үндезинин болгаш шын. Бо дээрже бүгү барыын демократияның дуржулгазы-дыр. Владимир Путинниң партияны реформалаар болгаш ооң хүрээлениннен таварылга болган кижилерни эвээжидер дугайында съездиге чугаалаан идеязын долдузубиле чүүлдүгүнөр мен. Кажан Тывага 1999

чылда «Чаңгыс демниг Россия» партиязы тургустунуп турда, ону оппозиция партия кылдыр чамдык кижилер санап турган. Ам байдал сыр өскерилген. Партийжи сагылгачурум деп билиг бар, ону сагыыр ужурул бис. Тываның бурунгаар хөгжүлдезинин дугайында чугула айтырыгларны чугаалажырда бо партия съездизинге ышкаш хөй-ниитиниң киржилгези-биле ажык чугаалажыр, оларның санал-оналын дыңнаар. Ооң соонда шийтпир хүлээп алдынар, ону күүседиринче бүгү күштү мөөңнээр. Тыва Республиканың мурнунда шийтпирлээр ужурул кончуг чугула сорулгалар туруп турар, ону боттандырырынга «Чаңгыс демниг Россия» партиязының Тывада девискээр салбыры кол күштүң бирээзи болуп ужурул.

Хонук-оол МОНГУШ, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының даргазы, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының IX съездизиниң киржикчизи: «ИНФЛЯЦИЯНЫ ПАРТИЙЖИ КОНТРОЛЬГА АЛЫР»:

Съездиниң киржикчилери Россияның 7-12 чылдарда хөгжүлдезинин программа-

зынче кол кичээнгеи угландырган. Владимир Путинниң болгаш Борис Грызловтун Чазактың болгаш партияның бүгү күжүн Россияның хамаатыларының амыдыралын экижидеринче, оларның орулгазын көвүдиринче, яды чорукту ажып эртеринче угландыра дугайында чугаалааны меңээ кончуг таарымчалыг болду. Съездиге «Чаңгыс демниг Россия» партиязы инфляция чорудулгазын шыңгыы контрольга алыр, ону боттандыра хүлээлгени алган.

Раиса КҮЖҮГЕТ, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының IX съездизиниң делегаты, Кызылдың №5 школазының өөредилге эргелекчизи: «ВЛАДИМИР ПУТИНГЕ ТЫВА АНАА БИР РЕГИОН ЭВЕС»:

Владимир Путин партияны баштаарында чөпшээрешкени кончуг чөптүг, улуг болушкун болду, ол дээш ийи холум-биле бадыладым. Бо дээрже, бир талазында, «Чаңгыс демниг Россияның» ат-алдарын быжылгаар, өске талазында, күүсекчи болгаш төлээлекчи эрге-чагырга бир демниг ажылдаарында дузалаар. Моон республика ойнап алыр деп бодаар мен. Владимир Владимирович бистерге чоок, колдуунда төрөл кижилер. Тыва бо удуртукчу анаа бир регион эвес, ол маңаа чораан, бистин байдалымысты эки билер.

Дина ОЮН, Маадыр САНДАН белеткээн.

КУЗЕЛИ БУДЕР БОЛЗУН

Лориса Ооржак «Сибирьниң алдарлыг кижилери» деп атка төлептиг

Хүндүлээчел, биче сеткилдиг тыва чонумнун хөй санныг айтырыгларынга харылап бээрин кызыдып көрей. Айтырыгның кол утказы мынчаар тургустунуп турар: «Мөге урууус, Лориса Ооржактың ам бо хуннерде кады кандыгыл, хүрежи болуп бе, Пекинге болуп олимпиадага киржип болуп кордал бар бе?».

Мен Лориса Ооржактың авазының кады төрөөн угбазы, ооң ортун даай-авазы мен. Лорисаның авазын Оюмаа Монгушовна Ооржак дээр, беш ажы-төлдүн иези. Лориса хеймер кызы, үш акылары шупту Хандагайтыда чурттап-ажылдап чоруурлар, угбазы Хандагайты суурда акушер эмчи.

Лорисаның авазы — күш-ажылдың хоочуну. Аныяанда Өвүнүн комсомол райкомунга ажылдап эгелээш, ол организациядан кадының байдалы-биле хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Боду кончуг узун шыырак, шынап-ла, «турза узун, тутса мөге» деп кижиге хамаарыштырып болуп.

Ачазы, Бүрбү Чирикеевич Ооржак Саглы чурт-тук, эрткен чылын 60 харлаан, бүгү күш-ажылчы чылдарын чолаачылап эрттирген. Ам-даа Хандагайтының төп эмнелгезинин дүрген дуза чедирер салбырының чолаачызы, «Россияның алдарлыг чолаачызы» деп хүндүлүг аттың эдилекчизи. Ачазының адазы Саглының эң шыырак мөгелеринин бирээзи чораан.

Мөге кижиге уктук болуп дээр болгай, Лорисаның даайлары Алексей Куулар, Юрий Дагба, Василий Дажы-Доржу, Виктор Дажы-Доржу, Олег Дагба, кырган даайы Шыдар Белек Өвүр кожуунун

шыырак мөгелериниң санынга кирип, чамдыктары ам-даа хүрежи чоруурлар.

Лорисаның мөге болурун эскерип, хүрештин аргаларын айтып берип, амыдырал-чуртталгазын уштап-баштап келген тренери, даайы Виктор Достайның кириген үлүүн кижиге үнелээри берге. Бир дийткен, өске дийке чедип, кайгамчыктыг чедиш-киннерни дунмазы-даа, боду-даа чедип ап турарында дөргүл-төрелдери канчаар-даа аажок өөрүп чоруур бис. Лорисаның чедиш-киннерин биживес мен, ол дугайын чон кончуг эки билер боор деп бодаар мен.

Ам үстүнде салдыган айтырыгларга хамаарыштыр дараазында чүүлдерни таныштырып көрей. Солун, радио, телевидениеге Лорисаның кемдээшкенин колдуунда-ла бүүрээнде улуг кемдээшкенин алганын бижип, көргүзүп турган болгай. Шынында хүрешти уламчылаарында эң берге кемдээшкени сөөлүндө илереттинген. Ол чүл дээрже, озал-ондак соонда өштү уштунган турган, ону ол дораан Ачинск эмчилери эскербээн болган. Холу аарып турар боорга, Красноярскиниң эмчилери хыналда кылгаш, кемдээшкенин тодораткан. Кончуг улуг кемдээшкени чарында таварышкан. Чарынның адаанда хыртыңында (хрящ) тудушкан шыңган эт үзүлгөн болган. Ону Москва хоорайга айыл-халапка таварышкан спортчулар эмнээр клиникага кезип эмнедилер.

Чоокта чаа Москваның эмчилери хыналданы эрттиргеш, хүрежи болуп деп чөпшээрелди берген. Лориса бо хуннерде Пекин олимпиадазынга киржип кордакчы, Россияның Хүреш федерациязының чынында команданың кижигүнү, Россияның хостуг хүрешке май айда болуп шилилге маргылдаазында киржири-биле ол белеткенип турар.

Тыва чонунун чоргааралы болуп Лориса Ооржак «Сибирьниң алдарлыг кижилери» деп атка төлептиглерин бирээзи. Ол дээш үнүн берген Тываның чурттакчыларында сеткилимниң ханызындан мөгейдим. Онзагай кызыгыска спортчу чедиш-киннерни, амыдырал-чуртталгазынга аас-кежикти күзевиишан, узун оруу ак болзун дээш, Будда бургандан өршээлден дилеп көрээлинер.

Александра ИРГИТ,
күш-ажылдың хоочуну.

Кызыл хоорай.

"ШЫН" - 2008

2008 чылдың май 9-та «Хүреш» стадионунга «Шын» солуннун шаңналы дээш национал тыва хүрештин чыл санында эртип турар чаңчыл болган маргылдаазын бо чылын Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелелгениң 63 чылынга тураскаадып эрттирер

«Шын» солун республиканың социал-экономиктиг, культурлуг хөгжүлдезинин айтырыгларын шийтпирлээринге кол черни ээлеп чоруур парлалганың органы болбушаан, республикага тыва национал хүрешти сайзырадып, аныктар ортузунга ону нептередиринге бодунун төлептиг үлүг-хууун кирип келген. Республиканың шыырак дээн мөгелери «Шын» солуннун шаңналы дээш маргылдаага киржип, аңаа шаңналдыг черлерин ап чорааш, улуг спортче бодунун оруун эгелээнин онзалап демдегеп каары чугула.

Бо улуг байырлалга тураскааткан тыва хүреш маргылдаазы май 9-та 12 шакта «Хүреш» стадионунга эгелээрин дыңнадып тур. Аңаа республиканың болгаш найысылалдың эң шыырак мөгелери киржип.

«Шын» солуннун шаңналы дээш тыва хүреш маргылдаазы колдуунда деткиччилерниң идепкейлиг киржилгези-биле эртип келген.

Бай-шыырак организацияларны, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип чоруур сайгарлыкчыларны, тыва хүреш маргылдаазының мөгейкиччилерин «ШЫН» солуннун шаңналы дээш маргылдаага деткиччилеп киржириңерни улуу-биле диледивис.

«Шын» солуннун редакциясы.

Тыва Республиканың «Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң Төлээлекчилер хуралының ээлчег чок сессиязының ШИИТПИРИ
2008 чылдың апрель 10 №28 х.т.с.Каа-Хем
«Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң Төлээлекчилер хуралы боду тараан дугайында

«Россия Федерациясында тус чер бот-баш-карылга организациязының ниити принциптеринин дугайында» Федералдыг хоойлунуң 35 чүүлүнүң 16 пунктузунуң 1 подпунктузунга, «Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң Уставының 18 чүүлүнүң 10 пунктузунуң 1 подпунктузунга болгаш 19 чүүлдүң 6 пунктузунуң 11 подпунктузунга база 7 пунктузунга дүүштүр шиитпирлээни болза:

1.Тыва Республиканың «Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң Төлээлекчилер хуралының дөрткү чыыжы боду тарааны-биле бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыр.

2. «Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң Төлээлекчилер хуралы бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксатканы-биле холбаштыр «Кызыл кожуун» муниципалдыг район баштыңының — «Кызыл кожуун» муниципалдыг тургузунуң Төлээлекчилер хуралының даргазының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыр.

3. «Кызыл кожуун» муниципалдыг район баштыңының — Төлээлекчилер хуралының даргазының бүрүн эргелерин күүседир кылдыр «Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң Төлээлекчилер хуралының даргазының оралакчызын тургузар.

4.Бо шиитпир күш кирген хүнүнден эгелээш, бир айның дургузунда Кызыл кожууннуң көдээ чурт-такчылыг черлеринин муниципалдыг тургузулганын органнарының төлээлери «Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң Төлээлекчилер хуралының составынче депутаттарны төлээледип чорудар.

5.Бо шиитпир парлаан хүнүнден эгелээш, күш кирер.

«Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң Төлээлекчилер хуралының даргазының оралакчызы А.МӨНГЕ.

«Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң Төлээлекчилер хуралының секретары Н.САГДЫ.

Шиитпирге хамаарыштыр

АЖЫЛЫН СОКСАТКАН. ЧҮГЕ?

Апрель 10-да 4-кү ээлчег чок сессиясында «Кызыл кожуун» деп муниципалдыг районунуң Төлээлекчилер хуралы эки тура-биле тараан. Ындыг шиитпирге «Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң баштыңы В.Серен-Хуурак ат салган. Чоокта чаа тургустунган Төлээлекчилер хуралы кандыг чылдагаан ужун бодунуң ажылын соксатканы? Бо айтырыгга харыыны Кызыл кожууннуң Төлээлекчилер хуралының депутаттары болгаш суму чагырыкчылары шак мынчаар тайылбырлап турарлар.

Аяс Норжукаевич Мөңге, Кызыл кожууннуң Төлээлекчилер хуралының даргазының оралакчызы:

— Эрткен чылдың декабрь 12-де Кызыл кожууннуң Төлээлекчилер хуралының чаа соңгуткан депутаттары бодунуң бирги чыыжына администрация даргазы турган Сергей Коңзай-оолович Ондарның дугайында шиитпирни күш чок кылдыр бадылап алганнар. Чүвениң ужуру болза, С.К. Ондар хоойлуга дүүшпес «Албан-дужаал хуусаазын узадырының дугайында» шын эвес шиитпир үндүртүп алган. Ынчангаш 2011 чылга чедир ажылдаар деп бодай берген. Ындыг шиитпирни эрги чыыштың депутаттары бадылап каан деп протоколда айтыкан. А херек кырында ол шынга дүүшпес документ бооп турар: депутаттар саны чедишпес боорга, ынчан администрация ажылдакчыларын база чалап алган турган, оларны бадылаан улус санынга кирипкенер.

Додоо Хирлиг-оолович Ховалыг, Баян-Кол сумуздун депутат:

— Моон мурнунда кожуун чагыргазын удуртуп турган Наксыл Ооржактың соонда Алексей Хунаевич Монгуш ажылдап турган. Ол соңгулда үезинде Шамбалыг суурдан эртпээн. Ол дарга С.К. Ондар ажылын узадыр дугайында хоойлу хажыдышынын бооп турда-ла, ооң-биле меге керээ чарыпкан. Ынчангаш С.К. Ондар ам-даа 5 чыл иштинде удуртуп боор аргалыг болу берген. Бистер — чаа депутаттар бирги сессияда А.Х. Монгуш шын эвес керээни күш чок кылдыр бадылап кааптывыс. Ынчан шупту сумелешкеш, 17 чыл иштинде бураан ажыл-агыйлыг кожуунну бут кырынга тургузары-биле «Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң баштыңына Баян-Колда уругларның спорт школының директору турган Владимир Доржуевич Серен-Хууракты соңгуп алдывыс. В.Д.Серен-Хуурак кожуунну дир-гизери-биле аксы-сөзүн-даа берип турган. Үр болбаанда, кожуун баштыңы Дээди Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутады В.Оюн-биле чоок харылзаалыг болу бергенин билдирис. Оларга С.К.Ондар база катчы берген, «мээң керээм шын» дээн сөстөрүн

бүзүредип чоруп турарын билдирис.

Наталья Сарыг-ооловна Фасхутдинова, Элегес-Аксы суурдан депутат:

— Эрги чыыштың депутаттары 2007 чылдың октябрь айда сөөлгү сессиязын эрттирген. Хуралга келген 14 депутаттың, 2-и бадылаар эргези чок турган. Бадылаашкынга киришкен 12 депутаттың 8-и С.К. Ондар хуусаазын узадырынга удур бадылаан. Ынчалза-даа ынчангы кожуун удуртукчузу турган А.Х. Монгуш хол үжүүн өскертип тургаш, сессияның шиитпирин күзели-биле кылып алган. Бо дарга С.К. Ондар меге керээ чарарда, ай, хүнүн база соңгаар кылдыр салып алганнар. Бистер бирги сессияны эрттирип турувуста, амгы кожуун баштыңы В.Д.Серен-Хуурак: «С.К. Ондарның улаштыр ажылдаар кандыг-даа эргези чок» деп чугаалап турду, ам көөрүвүске чаңгыс баг болу берген мындыг. Идегел-биле соңгуп алган чаа удуртукчуус Серен-Хуурак эрткен 3 айларның иштинде чүнү-даа кылбаан, акша-төгерикти өскээр чарыгдап турары база билдинип турар. Соңгудуп тура, эрги администрацияны солур деп турган болза, ам ол сөзүндөн ойталаан. Суму чагырыкчыларын Серен-Хуурак шуут хүлээп албаастаан, олар кожуун чергелиг кандыг угланышкынныг, чүнү кылырын орта тодарайдып шыдавайн турарлар. Кожуунда эрге-чагырга шак мындыг чону дээш ажылдавастан, харыылаар ужурулг харысалгазындан эки тура-биле ойталап турар боорга, кожуун хуралының 10 депутады база 10 суму чагырыкчылары чыылгаш, апрель 10-да ээлчег чок сессияга Төлээлекчилер хуралын тарадыр деп шиитпир хүлээп алдывыс.

Валерий Мекей-оолович Салчак, Терлиг-Хая сумуздун чагырга даргазы:

— Моон мурнунда даргавыс С.К. Ондар Терлиг-Хая суурга четтүг хурал бооп турда, кырган-дигең чурттакчыларга 60 тонна хөмүрнү дүжүрүп бээрин аазаан кижиге. Ооң оозу-даа куруг аас болган, кырганнар менден ону негеп турарлар. Сөөлгү соңгулда соонда, чаа соңгуткан Кара-Хаак, Кур-Чер, Шамбалыг, Элегес-Аксы, Терлиг-Хая суурларның чагырыкчыларынга Хоойлужудулга

палатазының даргазы В.Оюн боду 10 олуттуг «УАЗ» машиналарны белекке берди. Ооң бодунуң акша-зы-биле саткан машиналар деп Хоойлужудулга палатазының депутады Виктор Молин-биле кады дүлгүрлерни тыпсып турду. Кызыл кожууннуң удуртукчузу Серен-Хууракка «Волга» бергеннер чүве. Бо бүгү хээли чергелиг белек болганын сөөлүндө билдирис. Чүл дизе, бистер Серен-Хуурак дарганы-биле ажылдавайн, С.К. Ондарның хоойлуга дүүшпес үндүрген шиитпирин күш чок болдуруп, шын дээш туржу бээривиске, Оюн, Молин-даа машиналарын дедир негей бергеннер. Ам олар: «Машиналарны банкыдан чээли-биле алган бис, айда 36 муң рубльди төлөңер!» деп мынчанганнар. Шамбалыг чагырыкчызы дүлгүрүн дедир октап берипкен. А мен ол «УАЗ»-ты чон мурнунга алган кижиге мен, ынчангаш дедир эгидерде база чон мурнунга дүлгүрлерни Молинге азы Оюнга бээр мен. Боларның ол чээлизи шын-мегезин билип аары-биле прокуратураже билдиришкенин кириген турган. Ол чээли — меге керээлиг болганы тодарап келген.

Додоо Ховалыг:

— Төлээлекчилер хуралын эки тура-биле тараткан чылдагааны-выс дээрге, кожууннуң удуртулгазында чүгле эрге-чагыргага олурксаан, ажыл уштап-баштап билбес удуртукчуларга удурланганы-выс ол. Амгы шапкынчаан үеде, Россия Чазаа Тывага кайгамчыктыг улуг дузаны кадып турда, ооң иштинде эң хөй түнүг акшатөгери Кызыл кожуунга онаажып турда, чаа уениң, чаа угаан-медерелдин удуртукчулары негетинип турар. Оюн, Молин даргаларның депутаттар Серен-Хуурак, Ондар-биле тудушкан харылзаазы дээрге, дедир эглип келбес үе-дир. Ам бистер чаа удуртукчуну соңгуп алыр бис. Маңаа мындыг чүвени немеп каайн, В.Серен-Хуурак бистерниң, Төлээлекчилер хуралының, эки тура-биле тараанының дугайында шиитпирге Уставка болгаш Регламентиге дүүшпес чүүлдү билип тура-ла, бижип каан. Төлээлекчилер хуралының Уставы езугар мындыг байдалда кожууну оон оралакчызы удуртуп деп бижип каан. А Серен-Хуурак даргавыс ам база бодунуң хоойлу-дүрүмге кошкан көргүзүп: «Кызыл кожуун» муниципалдыг районунуң баштыңы» түр үеде күүседир деп алган. Шак мындыг удуртукчулар республиканың эң улуг кожуунун канчап ууп удуртуп боор, моон безин көскү ышкажыл.

М.ХОВАЛЫГ
чугаалашкан.

КАЯА ДЫШТАНЫР

Бистиң солунуң редакциязынга Тыва Республиканың бир онзагай черлеринин бирээзи «Чедер» курорт дугайында мактаандаа, бактаандаа чагаалар келир-ле, чогум черле шөлээ үези чоокшулаан-дыр, кандыг хевирлиг ажылдап турарыл, ында чаа өскерлишкinnen эки салдарлыг бе, багай салдарлыг бе деп, сонургап аңаа чеде бердим.

Холу чемзиг поварлар.

Үш каът корпус бажының соңгаларын пластик-биле эде кылган, дыштанып турар кижилерниң өрээлдеринге кире бээримге, чылыы кончуг, караамга баштай-ла илдииккен чүве ол болду. Корпусче кире бээримге, бүрүткээр өрээлде Саида Биче-оол мени уткуп алгаш, курорттун кол эмчизи Калындүү Чадамбаевич Монгуштуң эмнелге талазы-биле оралакчызы Алена Никифоровна Хертекке, улуг эмчи сестразы Чодураа Данзы-Белековна Ооржакка хүлээди берди. Келген сорулгамны чугаалаарымга, Алена Никифоровна бодула курорттун ажыл-ижи-биле таныштырып кирипти. Дыштаныкчыларның хүн чуруму езугаар мени эдиртип көрүнөрем деп дилээримге, эмчи шинчилгезинге бир дугаар кириди. Анай-Хаак Кеевна Сырат хан бажышкынын хынааш, хүн демдегелдинге кирип бижээш, эмнээшкinnerге кирип болур дээн хевирлиг чөпшээрелди бээр болду. Оон ам ол талончиктеринде оочур шагын езугаар янзы-бүрү эмнээшкinnerни ап эгелээр. Найысылал Кызылда безин сөөлгү үеде улустуң магадап, мактап турары Нуга-Бест дээр массаж кылыр оруну мында бар. Ол кабинетти харыылап турар Елена Опей-ооловна Хертек бо орунга эмнеткен дыка хөй улус аңаа таарзынып, кадыкшылывыс экижип тур деп чугаалаар чорду деп демдегелди (мен база Кызыл хоорайда бир кырган-аваның көгере берген бажының дүктеринин дөзүндө кара дүктөр үнүп эгелээнин көргөн мен — автор). Бодум аңаа эмнетпээн-даа болзумза, авамның чугаазындан дыңнааным кайгамчыктыг эм шынарлыг малгаш-биле ораап эмнээр кабинетте Анна Очуровна Күжүгет ажылдап турарын билдим. Дараазында суг-биле массаж кылыр (гидромассаж) кабинет (Саяна Туматовна Сандак), массаж (Эльза Кара-ооловна Даваа), херэженнер кабинети, эм үнүш бузу-биле эмнээр доскаар (фитобочка), кызыл дус-биле бустаар өрээл дээш, өрээлдерни кезээш, шыңганнар быжыглаар тускай тренажер-биле төлөвир езугаар эмнеп, ажылдаарын билдим. Бо бүгү эмнээшкinnerи дүш бетинде алган турар, дүш соонда эмнедип турар кижиге

бүрүзү дыштаныр, хөл кыдынга агаарлаар.

Дыштаныкчыларның хостуг үези солун эртсин дээш, библиотекар Долаана Доржуевна Монгуш, кинемеханик Саяна Байыровна Чооду, культура-массалыг ажылдар талазы-биле Анатолий Дадар-оолович Чооду, Кертик-оол Максимович Данзын ажылдап турар. Библиотекада 1788 ном, «Шын», «Тувинская правда», «Российская газета», «Тываның аныяктары», «Сылдысчыгаш», «Эне сөзү» деп солуннарны дыштаныкчылар кээп номчуп турар дээрзин хөй кижилер ажып көргенинден эргижирей берген сыгыглар херечилеп турду. Мээң барган хүнүмде «Өртемчедө төрүттүнген өөм орну Өвүр черде» деп, Өвүр кожуунда культура ажылдакчызы Кежик Кууларның чогадыкчы кезээзи болур деп белеткенип турар болду.

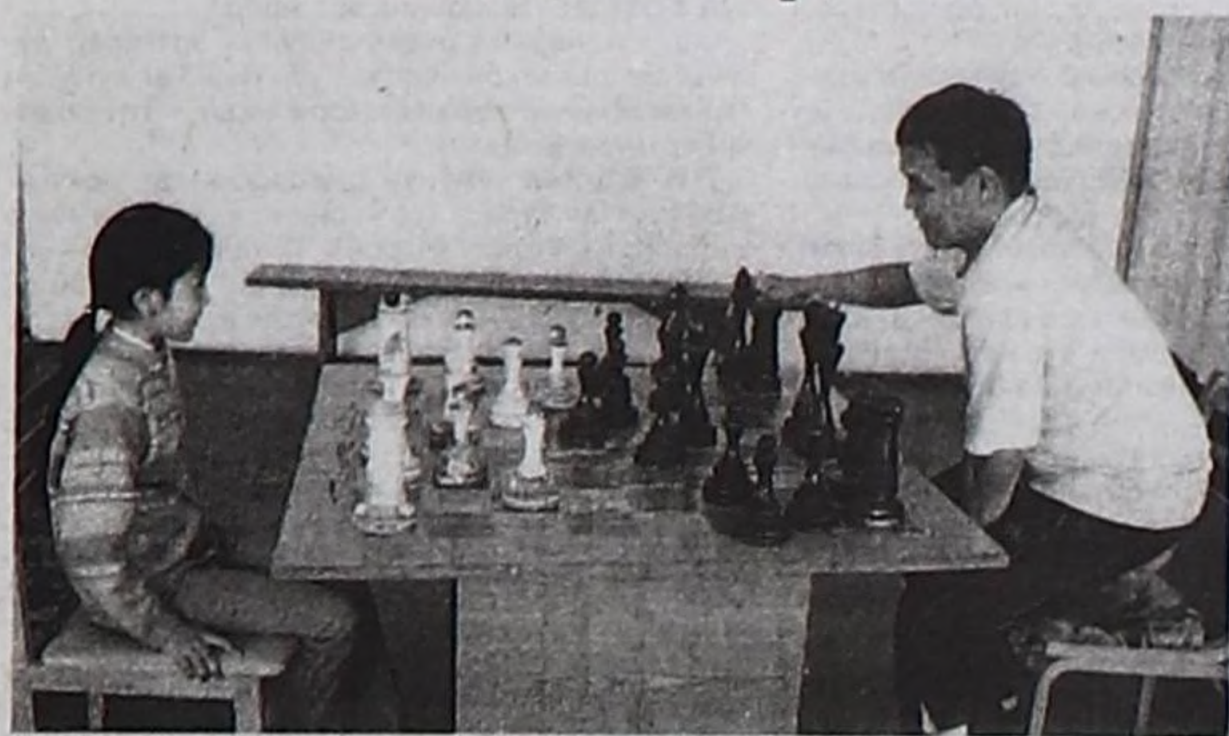
Курорттун амыдыралы-биле таныжып турувуста, дыштаныкчылар үези чоокшулаан, бисти база чемениринче чалай берди. Аалчыларга аңгылаан өрээлче эртип барчыда, дыштаныкчыларның чиир чемин көрүп эртим.

Аш-чеминиң дээжики эвээш азы швед стол чок деп чамдык дыштаныкчылар санап турар-дыр деп, Любовь Александровна Черногиривовага чугаалаарымга: «Бис ээлчег бүрүзүнде дыштаныкчыларга күзээшкinnerлиг, дилеглиг анкеталарны үлөп берип турар бис. Ында чагыг езугаар аш-чемини белеткеп, дыштаныкчыларның сагыш-сеткилинге тааржыр дээш янзы-бүрү аргаларны ажылдап турар бис, чем кылыр ажылдакчыларны улуг шылгалда эрттиргеш, хүлээп ап турар бис. А.Хомушку, С.Хомушку, У.Кунгаа, М.Монгуш, О.Пулатова, Ю.Эрес-оол, Р.Монгуш, А.Доктаалай оларның ажылын чүгле дыштаныкчыларывыс эвес, республикага сургакчылап келген аалчылар безин мактап турган» деп харыылады. Швед столга хамаарыштыр — ыңдыг столду кылып турган бис, дыштаныкчылар ону шоолуг-ла ажылдап, харын-даа биске карылгалыг болур чорду деп дыңнатты.

Чеменип дооскаш, курорттун мал-маганы хөй турган, ам эвээжээн деп буруудадышыкыга ха-

Кадык болуңар

СЕН, ӨНЧҮК?

Хостуг цеде.

рыи дилээри-биле мал эмчизи Светлана Багай-ооловна Ооржак-ка, малчыннар Александра Доржуевна, Сергей Кара-оолович Кууларларга чеде бердим.

— Ам бо хүннерде 37 баш улуг бода мал, 9 бызаа бар, биске хүлээткени 42 турган, курорттун чененилге черинге чиш кылдыр каш малды соккан турган. Шээр мал, хаван тудуп турган ора-оо бар чорду. Ынчалза-даа бис ону көрбээн-даа бис — деп, мал эмчизи Светлана Багай-ооловна харыылады.

Чаңгыс хүннүн дургузунда ажилдакчыларның каржы-хажагай, эвилең-ээлдээн кайын эскерер мен, ынчалза-даа бүгү-ле бурууда-дышкынны кириген редакцияже чагаа бижээн дыштаныкчы адын салбайн барган, ооң бурууда-дышкынныңа чөптүг харыылар тыптып турар боорга, бир-ле кижидунун ажык-кончаазын бодааш, мындыг чагаа чорудуп турар-дыр деп түнелге келдим. Ол чагаада инвалидтерге ажилдакчыларның хамаарылгазы багай деп каан болган. Чечен дайынының киржикчизи Аян Лопсанга ужураш-каш, кайы хире дыштанып турарын айтырдым: «Кыжын «Красноярское загорье» дыштанып турдум, ында чыдар корпустар соок-сумаар чорду, арай доңупкан мен. Мында чылыг-дыр, чүгээртеп тур мен. Нуга-Бест дээр массаж кы-

лыр орунга эмнедиримге, дыка эки дээштиг чорду. Чалгаараар дээш канчаар боор. Кижидун боду чалгааранчыг эвес болур болза, өске кижилер ынаар тыртылар боор чүве. Мен бо караоке салып алгаш, ырлагылаар-дыр мен» — дээрге, ырлап бээрин диледим. Сеткилиниң бичези аажок «Офицеры» деп ырыны бадырып берди. Мен ооң арнында чаагай сеткил-

Шыңганнар быжыглаар аппарат.

дин хүлүмзүрүүн көргөш, менден чеже-даа оранчок бичии болза, менден хөйну, хан-чинни көргөн бо аныяк оолдун мөзү-бүдүжүнүн чаражын чаптап, ону кандыг-даа аарыг-аржык сып шыдаваан деп көрүп, чоргаарланып турдум.

Удавас чоннун кончуг шөлээ-

лээр, дыштаныр үези эгелээр. Каая барып дыштаныр сен? Мындыг айтырыглыг үш аңгы мергежилдин, аңгы-аңгы хар-назылыг кижилерге чедип, айтырыгны салдым.

Бирээзи бедик албан-дужаалга ажилдап чораан, 55 харлыг, боду спортка сонургалдыг (ындыг улусту энергиязы хөй дээр) хамааты: «Чедер курортка дыштанып болур, чүге дээрге чедери берге эвес, ынчалза-даа ында эмненир дээш хөй оочурлаар, чалгааранчыг, чеми база хөй шилилге чок...» — деп харыылады. Өскези, 40 харлыг — башкы: «Чедерге болбайн канчаар, төрөөн чериниң курорту хамаанчок, довураа безин эм болур. Бир эвес ыт-кады чыып алырын бодаар болзуңза, төрөөн черинден чыып ал, ынчан ол дээштиг болур. Ынчангаш кадыкшылың быжыглап алырын бодаар болзуңза, төрөөн черинден ыравайн эмненир болзуңза эки. А бир эвес анаа дыштанып алырын бодаар болзуңза, өске курорттар барып болур сен.»

Үш дугаар айтырган кижим бөдүүн пенсионер угбай, 68 харлыг: «Совет үеде көдээ ажил-агый

Аяс Лопсан ырлап туру.

күштүг, аңаа эмнедир күзелдин чугаалаксап турар деп эскерген боор силер. «Үш-Белдир» курорттун эмнээшкениниң шынары база эки, ынчалза-даа аргыжылга багайы-биле эмненип, быжыглап алган кадыкшылың каш хонук дургузунда самолет, ужул болгу дег агаар манаар дээш шугулдап турунда, кадың баксырап каар деп чугаалаар болду. «Ынчалза-даа» деп сөс мында колдап турар, ындыг сөс турбайн баар хире кылдыр бистин республиканың курорттары хөгжүүрүңге эрге-чагырганың шупту деңнелинде удуртукчулардан деткимче, акша-хөреңги херек.

Ажилдакчыларның мурнундан чүү негеттиниң турары?

Бир дугаарында, шынап-ла, кандыг-даа деңнелдин дыштаныкчыларынга путевканың өртөөн аайы-биле таарыштыр ачы-дузаны чедирер.

Ийиде, кижидунуң аажызынга тааржыр кылдыр шыдажып чаннаар, чүү дээр ийик, «хергелекчи кезээде шын» деп дүрүм-биле ажилдаар. Олар чүгле каш хонукта дыштанып келген-даа болза, силерниң ачы-дуза чедирилгелерниң түннели оларның сеткил ханышкынындан дорт хамааржыр болгай. Азы ачы-дуза чедирилгезиниң культуразын бедидер. Дыштанып келген улус кады багай улус-тур деп чүвени медресе билири артык эвес.

Үште, кадрлар айтырыын көдүрүп турганын сакты-дыр мен: Ам бо хүнде курортта шупту тускай ортума, дээди эмчи мергежилдиг кижилер ажилдап турар болду. Курортка ажилдап болур деп сертификат алырда, акша-хөреңги чок турган, ам менден эгелеп дужаап эгелээр бис, мен удавас чоруур мен деп Алена Никифоровна чугаалап, ол бурууда-дышкыннарга удур мындыг тайылбырны берди. Бо талазы-биле база шимчээшкын бурунгаар талаже болур-ла боор.

РФ-тиң Социал камгалап фондузунун ТР-де девискээр салбырынга курорттарга хамаарыштыр медээ алыксааш, чеде бээримге, меңээ таблица чорудуп берди.

Март айда ТР-ниң Улуг Хуралының депутаттары Тываның курорттарының дугайында «тегерик столду» организаастап эрттирген. Аңаа ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты Зоя Назытыевна Сат социал камгалап албаны Тываның сонургалы дээш ажилдавайн турар деп буруудаткан турган. Бо таблицадан алгаш көөрге, ындыг буруудадышкын чөптүг эвес-тир деп көрүп тур мен. Чижээ: Бо чылын 800 путевка берген, ооң 600 — республиканың ийи курорттарының, арткан 200 республикадан дашкаар-чорупкан. Чүге берип турар путевкаларның саны чыл санында эвээжеп турарыл деп айтырыксаар ийик мен. Депутаттың буруу шапканында черле ужул турган-на боор. Ооң кадында төп солуннарда «Чедер» курорттун хуужудуп алыр күзелдиг улус тыптып турар деп чүүл база үнүп келген. Улуг Хуралдың депутаттарының организаастаан бо «тегерик столдуга» социал ужулдузалай черлерни хуужудуп болбас, бир эвес курорттарны хуу кижилерге садыптар болзувусса, бөдүүн тыва чон кадыкшылын быжыглап шыдавас апаар деп, З.Сат чугаалап турду.

Тываның курорттарын, черле тыва черивистин хөгжүлдесин өске девискээрлеривиске кайыын деңнээр, ынчалза-даа...

Ынчалза-даа бо курорттар сайзыразын база кадыкшылыңар быжыг болзун деп бодаар болзуңарза, бистин курорттарынысты шилип алыр болзуңарза эки. Ол дээрге, бир дугаарында, хан-дамырын-биле тудуш төрөөн бойдузунуң күжү-биле эмнениниң ол, ийи дугаарында, тыва курорттарның хөгжүлдесинге дыргак караа-даа хире болза, үлүүн киригениң ол. Сээң кириген үлүүнүң ачызында сээң ажы-төлүң делегей чергелиг «Чедер», «Үш-Белдир» курорттарыга дыштаныр аргалыг болур.

Айлаң ДАРЖАА.

Ай-кыс Маспык-оолдун тырт-тырган чуруктары.

Фитобочкада эмнээшкын.

Шупту бергени			
Чыл	Путевканың саны	Чедерге	Үш-Белдирге
2005	2489	1680	300
2006	1897	1265	292
2007	1466	969	100
2008	800	500	100

Көдээ суур «Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу» Уставын хүлээп алырының дугайында Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу Төлээлекчилер хуралының ШИИТПИРИ

2008 чылдың март 20 №9 Чаа-Хөл сумузу

Көдээ суур «Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу» Уставын 2003 чылдың октябрь 6-да «Россия Федерациязының тус чер бот-башкарылганын организастаарының нийти принциптеринин дугайында» №131-ФХ Федералдыг хоойлуга, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында» Хоойлузунга дүүштүр, үстүндө айткан Уставтын 21 чүүлүн удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумунун Төлээлекчилер хуралының шийтирилээни болза:

1. Көдээ суур «Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу» Уставын чаа эдилгези-биле хүлээп алыр (Уставты капсырган).
2. Көдээ суур «Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу» Уставын Чаа-Хөл кожуунунун көдээ сууру Чаа-Хөл сумунун Төлээлекчилер хуралының шийтипир-биле хүлээп алганы Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун көдээ сууру Чаа-Хөл сумунун 2005 чылдың ноябрь 9-та №8 (2007 чылдың май 3-те №40 өскерилгелер-биле) Уставын күш чок деп санаар.
3. Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу баштыңы Валентина Чигжитовна Доржуга Көдээ суур «Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу» Уставын күрүнө бүрүткелдеринге материалдарны Россия Федерациязының Юстиция яамызының Сибирь федералдыг округта Тыва Республика талазы-биле эргелелинге кириери-биле төлээлээр.
4. Бо шийтир күрүнө бүрүткелдин эрткен соонда болгаш ону албан езузу-биле парлаан соонда күштүг болур.
5. Бо шийтир күрүнө күүселдезинин контролун Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумунун Төлээлекчилер хуралының хоойлужулганы, хоойлу-чурумну сагыыр талазы-биле болгаш тус чер бот-башкарылга комиссиязынга дагыыр.

Көдээ суур «Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу» баштыңы В.ДОРЖУ.

I эге. НИИТИ ЧҮҮЛДЕР

1 чүүл. Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу көдээ суурунун Уставы

1. Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу көдээ суурунун Уставы (моон ыңай – Устав дээн) болза, төөгүнүн болгаш тус черниң өске-даа чаагай чаңылдарын барым-даалап чурттакчы чонун эрге-ажыының Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу көдээ суурунун девискээринде тус чер бот-башкарылганын организастаарын болгаш боттандыраарын башкарып турар эрге-хоойлу актызы болур. Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу көдээ суурунун тус чер бот-башкарылганын органның Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күштүг боол турар хоойлужулганынга, база ол ышкаш бо Уставка дүжүр ужурулг.

2. Уставты күштүг боол турар хоойлужулуга дүүштүр күрүнө бүрүткелдер.

2 чүүл. Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу көдээ сууру

1. Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузу көдээ сууру (моон ыңай – Чаа-Хөл сумузу дээн) Тыва Республиканың 2004 чылдың декабрь 29-та «Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында» №1027 УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун кызыгаарларында турар бот-тускайлап муниципалдыг тургузуг болур. Тус чер бот-башкарылганын Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга, Тыва Республиканың Конституциязынга болгаш хоойлуларынга база бо Уставка дүүштүр боттандыраар.

2. Чаа-Хөл сумузу административтиг төвү Чаа-Хөл суур.

II эге. ТУС ЧЕР БОТ-БАШКАРЫЛGAZYH ОРГАНИЗАСТААРЫ

3 чүүл. Тус чер ужу-уткалыг айтырылгар Чаа-Хөл сумузу тус чер ужу-уткалыг айтырылгарына:

1) Чаа-Хөл сумунун бюджетин тургузары, бадылаары, күүседири болгаш ук бюджеттин күүселдезин контролдаары;

2) Чаа-Хөл сумузу тус чер үндүрүлгелерин доктаадыры, өскертири болгаш күш чок болдурары болгаш оларның чыылдазы;

3) Чаа-Хөл сумузу муниципалдыг өнчүзүндө турар эт-хөрөгүн эдилээри, ажылгаары болгаш эргелеп-башкаары;

4) Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларына чурттакчы чонунун электри-, чылыг-, газ- болгаш суг хандырылганын, суг чорудулганын организастаары, чурттакчы чонну одаар чүүл-биле хандыраары;

5) Чаа-Хөл сумунун чурттакчылыг черлеринин кызыгаарларында тус чер ужу-дузалыг автомобиль оруктарына хамаарыштыр орук ажыл-чорудулгазы, база ол ышкаш автомобиль оруктарының ажылгалының адырында өске-даа бүрүн эргелерин боттандыраары болгаш Россия Федерациязының хоойлужулганынга дүүштүр орук ажыл-чорудулганын боттандыраары;

6) суурда чурттап турар чединмес болгаш чурттаар байдалдарын экижидери негетинип турар хамаатыларны чурттаар оран-бажын хоойлужулганынга дүүштүр чурттаалга оран-савазы-биле хандыраары, муниципалдыг чурттаалга оран-сава фондузун эдилээрин болгаш чурттаалга оран-сава фондузун тудуун организастаары;

7) Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларына чурттакчы чонга транспорт ачы-дузанын чедиринге байдалдарын тургузары болгаш чурттакчы чонунун транспорт хандырылганын организастаары;

8) терроризмдин болгаш экстремист чоруктуң профилактиказына киржи, база ол ышкаш Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларына терроризмдин болгаш экстремист чоруктуң илеретинген уруктарын чавырылдыраары болгаш (азы) узуткаары;

9) Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларына болгаш онза байдалдарын уруктарын баш удур болдурбазына база узуткаарына киржи;

10) Чаа-Хөл сумунун чурттакчылыг пунктуларын кызыгаарларына өртке удур айыыл чок чоруунун баштайгы хемчеглерин хандыраары;

11) Чаа-Хөл сумунун чурттакчыларын харыл-

заанын, хей-ниити чемгерилгезинин, садыгнын болгаш чурттаалга хандырылганын ачы-дузалары-биле хандыраарына байдалдарын тургузары;

12) чурттакчы чонунун библиотека хандырылганын организастаары, Чаа-Хөл сумунун библиотекаларының библиотека фондуларын түүлээри болгаш оларның камгала-кадагаланын хандыраары;

13) хостуг үезин организастаарына байдалдарын тургузары болгаш Чаа-Хөл сумунун чурттакчыларын культура организацияларының ачы-дузалары-биле хандыраары;

14) Чаа-Хөл сумунун өнчүзүндө турар культуру салгалдыг объектилерин (төөгүнүн болгаш культураның тураскаалдарын) камгалаары, ажылгаары болгаш сурагжыдары, Чаа-Хөл сумунун девискээринде турар тус чер (муниципал) ужу-уткалыг культуру салгалдыг объектилерин (төөгүнүн болгаш культураның тураскаалдарын) камгалаары;

15) тус черниң улустун чаңылчаан уран чүүл чогадылганына байдалдарын тургузары, суурда улустун уран чүүл тывыштарын камгалап арттыраарына, катап тургузарына болгаш хөгжүдеринге киржири;

16) Чаа-Хөл сумунун девискээринге күш-культураны болгаш хейге спорттун хөгжүлдезинге байдалдарын тургузары, Чаа-Хөл сумунун албан езузунун күш-культураның болгаш спортчу хемчеглерин эрттирерин организастаары;

17) Чаа-Хөл сумунун чурттакчыларының хей-биле дыштанылганына байдалдарын тургузары болгаш чурттакчы чонун хей-биле дыштанылганын черлерин тургузарын организастаары;

18) Чаа-Хөл сумунун архив фондузун тургузары;

19) чурттаалга артыкшылдарын болгаш бокту чыырын болгаш үндүр дажыырын организастаары;

20) Чаа-Хөл сумунун девискээрин чаагай-жыдарын болгаш ногаанчыдарын организастаары, Чаа-Хөл сумунун чурттакчылыг черлеринин кызыгаарларында турар онза камгаладыг бойдуз девискээринин аргаларын ажылгаары, камгалаары, кадагалаары, катап тургузары;

21) Чаа-Хөл сумунун чингине планнарын, черни ажылгаарының болгаш аңаа тудуглар чорударының дүрүмнерин бадылаары, девискээрин планнаарының талазы-биле Чаа-Хөл сумунун чингине планынга үндезилеп белеткээн документацияны бадылаары, тудуг чорударына чөпшээрелди, тудугну чорударын, чаартыр эде кылырын, Чаа-Хөл сумунун девискээринде турар капиталдыг септелгенин объектилеринин капиталдыг септелгенин боттандырып турарда объектинин ажылгалга кириеринге чөпшээрелди бээр, суурларын хоорай тудуг төлөвилелинин тус чер нормативтерин бадылаары, черлерин курлавырлары болгаш Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларында турар чер участоктарын муниципалдыг херегелге хавыраары, оон иштинде садып алыр арга-биле, Чаа-Хөл сумунун черлерин ажылгаарының чер контролун боттандыраары;

22) кудумчуларын чырыдышының болгаш кудумчуларын аттарын болгаш бажынарнын дугаарларын көргүскен айтыкчыларын тургузарын организастаары;

23) езулал ачы-дузаларын организастаары болгаш хөгжүдөр черлерин эдилеп тудары;

24) хамааты камгалаанын, бойдуз болгаш техногенниң шынарлыг онза байдалдардан Чаа-Хөл сумунун чурттакчы чонун болгаш девискээрин камгалаар талазы-биле хемчеглерин организастаары болгаш боттандыраары;

25) Чаа-Хөл сумунун девискээринге озал-ондактан камгалаар албаннарын болгаш (азы) озал-ондактан камгалаар тургузулганын ажал-чорудулганын тургузары, тудары болгаш организастаары;

26) Чаа-Хөл сумунун девискээринде турар муниципалдыг бүдүрүлгелерин болгаш албан черлеринин мобилизастыг белеткелинин талазы-биле хемчеглерин организастаар болгаш боттандыраары;

27) суг объектилеринге кижилерин айыыл чок чоруун хандыраарына талазы-биле, оларнын чурттаалганын болгаш кадыкшылын камгалаар талазы-биле хемчеглерин боттандыраары;

28) Чаа-Хөл сумунун девискээринде тус чер ужу-уткалыг эмнелге-кадыкшылга черлерин болгаш курорттарын тургузары, хөгжүдери болгаш оларнын камгалаанын хандыраары;

29) көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелерин хөгжүдеринге дузалыжы, биче болгаш ортумака-сайгарлыкчы чорукту хөгжүдеринге байдалдар-

ны тургузары;

30) суурга уруглар болгаш улуг улус-биле ажыл талазы-биле хемчеглерин организастаары болгаш боттандыраары;

31) Россия Федерациязының суг хоойлужулганында доктааткан кызыгаарларда суг объектилеринин өнчү ээзинин бүрүн эргелерин боттандыраары, оларны ажылгаарының кызыгаарларын чурттакчы чонга дындадыры;

32) муниципалдыг арга-арыг контролун болгаш хайгаарларын боттандыраары;

33) хей-ниити чурумун камгалаар талазы-биле чурттакчы чонун эки тура-биле тургузулганын ажыл-чорудулганына байдалдарын тургузары болур.

3.1 чүүл. Сумунун тус чер ужу-уткалыг айтырылгарына хамаарышпаан айтырылгарын шийтирилээринге тус чер бот-башкарылга органның эргелери

1. Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органның:

1) суурну музейлерин тургузары;

2) ажыл тыяарына бергедээшкннерге таваржып турар хамаатыларга, база ол ышкаш 14-тен 18 харга чедир назы четпээн хамаатыларын түр үеде ажылга хаара тударына суурну девискээринге ниитинин ажылдарын организастаарына болгаш оларны эрттирерин акшаландыраарына киржири;

3) суурда нотариус чок болган таварылгада, хоойлужулуда көрдүнгөн нотариалдыг хөдөлишкннерни чорудар;

4) харагалал болгаш ажаап-тежээл талазы-биле ажыл-чорудулганы боттандыраарына киржири;

5) 2005 чылдың март 1-ге чедир муниципалдыг өнчүге турган чурттаалга бажынарнын капиталдыг септелгенин акшаландыраарын болгаш кады акшаландыраарын боттандыраары;

6) суурну девискээринге тус черниң национал-культуру автономияларының эргелерин боттандыраары-биле холбашкан ажыл-чорудулганы боттандыраарына байдалдарын тургузары;

7) Россия Федерациязының чоннарын национал-культуру хөгжүлдезинге болгаш суурну девискээринге нациялар аразынын хамаарылгаларының адырында хемчеглерин боттандыраарына дузаны кадар эргелиг.

2. Суурну тус чер бот-башкарылга органны бо чүүлүн 1 чүүлүн айтырылгарын шийтирилээр эргелин, өске-даа күрүнө бүрүн эргелерин («Россия Федерациязына тус чер бот-башкарылганын организастаарының ниити принциптеринин дугайында» №131-ФХ Федералдыг хоойлунун 19 чүүлүн дүүштүр оларга дамчытпаан) боттандыраарына киржири эргелин, бир эвес ол киржилге федералдыг хоойлужулуда көрдүнгөн болза, база ол ышкаш өске муниципалдыг тургузулганын тус чер бот-башкарылга органның, күрүнө эрге-чагырга органның баш миннип харылаар айтырылгарына хамаарышпа болгаш оларнын баш миннип харылаар айтырылгарын федералдыг хоойлулар-биле болгаш Тыва Республиканың хоойлуларында көрдүнгөн өске-даа айтырылгарын шийтирилээр чүгле тус чер бюджеттеринин боттарынын орулгаларының күсели-биле болур (федералдыг бюджеттен болгаш Тыва Республиканың бюджетинден берген субвенциялардан болгаш дотациялардан аңгыда).

III эге. ТУС ЧЕР БОТ-БАШКАРЫЛGAZYH БОТТАНДЫРАРЫНГА ЧУРТТАКЧЫ ЧОННУН КИРЖИЛГЕЗИ

4 чүүл. Тус чер бот-башкарылганын боттандыраарына хамаатыларнын эргелери

1. Россия Федерациязының хамаатылары тус черниң бот-башкарылганын референдумнар, муниципалдыг сонгулдалар, хамаатыларнын дорт тура-соруун илередиринин өске-даа хевирлеринин аргазы-биле, база ол ышкаш сонгулда болгаш тус чер бот-башкарылганын өске-даа органны таварыштыр боттандыраары.

2. Чаа-Хөл сумунун девискээринде доктаамал азы артыкшылдыг чурттап турар дашыкы хамаатылар тус чер бот-башкарылганын боттандыраары Россия Федерациязының делегей керээлеринге болгаш федералдыг хоойлуларга дүүштүр эргелерин болур.

3. Чаа-Хөл сумунун девискээринде чурттап турар хамаатылар хиндинден, азы-сөөгүндөн, нациязындан, дылындан, аңгызындан, эт-хөрөгү болгаш албан-дужаал байдалындан, шажынга хамаарылганындан, үзел-бодалындан, хей-ниити каттыжышкынынын хамаарылганындан хамаарылга чокка тус чер бот-башкарылганын боттандыраарына эргелиг болур.

5 чүүл. Тус чер бот-башкарылганын боттандыраарына хамаатыларнын эргелеринин магадылалдары

1. Чаа-Хөл сумунун девискээринге Россия Федерациязының Конституциязы, федералдыг хоойлулар, Тыва Республиканың Конституциязы, Тыва Республиканың хоойлулары-биле доктааткан хамаатыларнын тус черниң бот-башкарылганын боттандыраарына бүгү магадылалдары күштүг. Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылганын органны чурттакчы чонун тус черниң бот-башкарылганын боттандыраар эргелерин камгалаар талазы-биле хоойлужулуда көрдүнгөн бүгү хемчеглерин алыр хүлээлгелиг.

6 чүүл. Тус черниң референдуму

1. Тус чер ужу-уткалыг айтырылгарын Чаа-Хөл сумунун чурттакчы чон дорт шийтирилээр сорулга-биле тус черниң референдумун эрттирер.

2. Тус черниң референдумун Чаа-Хөл сумунун бүгү девискээринге эрттирер.

3. Тус черниң референдумун эрттирер дугайында шийтипирни көдээ суур Чаа-Хөл сумунун Төлээлекчилер хуралы (моон ыңай – Төлээлекчилер хуралы дээн):

1) Чаа-Хөл сумунун девискээринде доктаамал чурттап турар, тус черниң референдумуна киржир эргелиг Россия Федерациязының хамаатыларынын иди үндүргөн саналы-биле;

2) сонгулда каттыжышкынынын, уставтарында сонгулдаларга болгаш референдумнарга киржил болуру көрдүнгөн болгаш федералдыг хоойлу доктааткан чурум езуугаар болгаш хуусааларда бүрүткелден өске-даа хей-ниити каттыжышкынынын саналы-биле;

3) Төлээлекчилер хуралының болгаш Чаа-Хөл сумунун чагырга даргазының (моон ыңай – чагырга даргазы дээн) оларнын кады иди үндүргөн саналы-биле хүлээп алыр.

4. Хамаатыларнын, сонгулда каттыжышкынынын, өске-даа хей-ниити каттыжышкынынын тус черниң референдумун эрттирер негелдези болза, ук саналды деткиринге хол үжүүн чыыры болур, оларнын саны федералдыг хоойлу, Тыва Республиканың хоойлузунга дүүштүр Чаа-Хөл сумунун девискээринде бүрүткелден референдум киржикчилеринин санындан 5 хуу болур ужурулг.

Хамаатыларнын, сонгулда каттыжышкынынын, өске-даа хей-ниити каттыжышкынынын тус черниң референдумун эрттиреринин саналын 2002 чылдың июнь 12-де «Россия Федерациязының хамаатыларынын сонгулда эргелеринин кол-кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргезинин дугайында» №67-ФХ Федералдыг хоойлу доктааткан чурум езуугаар долдурар.

Төлээлекчилер хуралы болгаш чагырга даргазынын кады иди үндүргөн референдум эрттиреринин дугайында саналын Төлээлекчилер хуралының болгаш чагырга даргазынын эрге-хоойлу актылары-биле долдурар.

5. Тус черниң референдумун эрттирерин үндезилээн документтерин Төлээлекчилер хуралына кирген хүнден эгелеп, 30 хонук дургузунда тус черниң референдумун Төлээлекчилер хуралы доктаадыр.

Бир эвес тус черниң референдумун Төлээлекчилер хуралы бадылаан хуусааларда доктаатпаан таварылгада, референдуму хамаатыларнын, сонгулда каттыжышкынынын, Чаа-Хөл сумунун баштыңынын, Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органнынын, Тыва Республиканың сонгулда комиссиязының болгаш прокурорун билдиришкннеринге үндезилеп суд чери доктаадыр. Бир эвес тус черниң референдумун суд чери доктааткан таварылгада, тус черниң референдумун Чаа-Хөл сумунун сонгулда комиссиязы организастаары, а тус черниң референдумун эрттирилгезин хандыраары Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырганынын күсөкчи органы боттандыраары.

6. Тус черниң референдумунга чурттап турар чери Чаа-Хөл сумунун девискээринде турар Россия Федерациязының хамаатылары тус черниң референдумунга чажыт бадылаашкыны-биле күзел-соруун бүгүнүн дең болгаш дорт илередиринге үндезилеп киржир.

7. Бадылаашкынын түннелдерин болгаш тус черниң референдумунга хүлээп алган шийтипирни албан езузу-биле парлаар (чонга чарлаар).

8. Тус черниң референдумунга хүлээп алган шийтипирни Чаа-Хөл сумунун девискээринге албан күүседири болгаш аңаа күрүнө эрге-чагырганын, оон албан-дужаалдыг кижилеринин азы тус чер бот-башкарылга органнынын бадылаашкыны турбас.

9. Тус черниң референдумун эрттирер дугайында шийтипирни, база ол ышкаш тус черниң референдумунга хүлээп алган шийтипирни хамаатылар, Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органны, прокурор, федералдыг хоойлу-биле төлээлеткен күрүнө эрге-чагырганынын органны суд чуруму езуугаар хомудал болур.

10. Тус черниң референдумунга киржиринге хамаатыларнын эргелеринин магадылалдарын, база тус черниң референдумун белеткээр болгаш эрттиреринин чурумун федералдыг хоойлу-биле база оон-биле дүүштүр хүлээп алыр Тыва Республиканың хоойлузу-биле доктаадыр.

7 чүүл. Муниципалдыг сонгулдалар

1. Төлээлекчилер хуралының депутаттарынын, Чаа-Хөл сумунун баштыңынын сонгулаларын чажыт бадылаашкыны-биле күзел-соруун бүгүнүн дең болгаш дорт илередиринге үндезилеп боттандыраары.

2. Төлээлекчилер хуралының депутаттарынын, чажыт бадылаашкыны-биле күзел-соруун бүгүнүн дең болгаш дорт илередиринге үндезилеп баштыңынын сонгулдаларын доктаадырынын дугайында шийтипирни Төлээлекчилер хуралы бадылаашкын хүнүнге чедир 90 хонуктан эрте эвес болгаш 80 хонуктан орайтатпайн хүлээп алыр.

3. Бир эвес сонгулдаларын Төлээлекчилер хуралы доктааткан хуусаада сонгулдаларын доктаатпаан болза, сонгулдаларын Чаа-Хөл сумунун сонгулда комиссиязы бадылаашкын хүнүнге чедир 70 хонук бурунгаар доктаадыр.

4. Чаа-Хөл сумунун сонгулда комиссиязынын сонгулдаларын доктааткан дугайында шийтипирни бо чүүлүн 2-ги кезээнде доктааткан сонгулдаларын доктаадырынын дугайында шийтипирни албан езузу-биле парлаар хуусаазы төнгөн хүнден эгелеп чеди хонуктан орайтатпайн парлаар.

5. Муниципалдыг сонгулдаларны эрттирер хамаатыларның сонгулда эргелеринин магадылалдарын, муниципалдыг сонгулдаларны доктаадырынын, белеткээринин, эрттиреринин болгаш түннелдерни үндүреринин чурумун федералдыг хоойлу болгаш анаа дүүштүр хүлээп алган Тыва Республиканын хоойлузу-биле доктаадыр.

6. Сонгулдаларга бадылаашкынын хүнү болза, март айның ийиги улуг-хүнү болур азы «Россия Федерациязынын хамаатыларынның сонгулда эргелеринин болгаш референдумга киржири эргезинин кол-кол магадылалдарынның дугайында» Федералдыг хоойлула көрдүнгөн таваарылгаларда, Төлээлекчилер хуралынын депутаттарынын бүрүн эргелери соксап турар чылдың октябрь айының ийиги улуг-хүнүнде болур, «Россия Федерациязынын хамаатыларынның сонгулда эргелеринин болгаш референдумга киржири эргезинин кол-кол магадылалдарынның дугайында» Федералдыг хоойлула көрдүнгөн таваарылгалардан аңгыда.

7. Төлээлекчилер хуралынын депутаттарын сонгукчуларның төлээзинин чаңгыс аай нормазына үндөйлөп, Чаа-Хөл сумунун девискээринге тургускан чаңгыс мандаттыг (чаңгыс округ – чаңгыс мандат) сонгулда округтарындан сонгуур.

Чаңгыс мандаттыг сонгулда округунга сонгукчуларның төлээзинин чаңгыс аай нормазын Чаа-Хөл сумунун девискээринде чурттап турар болгаш «Россия Федерациязынын хамаатыларынның сонгулда эргелеринин болгаш референдумга киржири эргезинин кол-кол магадылалдарынның дугайында» Федералдыг хоойлула база Тыва Республиканын «Тыва Республикага тус чер бот-башкарылгазынын төлээлекчи органнарынның депутаттарынның сонгулдаларынның дугайында» хоойлузунга дүүштүр сонгукчуларын нити санын үлээр арга-биле Төлээлекчилер хуралынын 13 депутат мандаттарына тодарадыр.

8. Чаа-Хөл сумунун баштынынның сонгулдаларын Чаа-Хөл сумунун бүгү девискээрин кирип турар чаңгыс сонгулда округуна эрттирер.

9. Муниципалдыг сонгулдаларның түннелдерин албан езузу-биле парлаар (чарлаар).

8 чүүл. Депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын дедир кыйгыртырынын талазы-биле бадылаашкын

1. Төлээлекчи хуралынын депутадын (моон ыңай – депутат дээн), Чаа-Хөл сумунун баштынын дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынын федералдыг хоойлула болгаш анаа дүүштүр хүлээп алган Тыва Республиканын хоойлузунда доктааткан чурум езууга чурттакчы чонун эгелекчи саналы-биле тус чернин референдумун эрттиреринге, «Россия Федерациязына тус чер бот-башкарылгазынын нити принциптеринин дугайында» Федералдыг хоойлула көрдүнгөн онзагай чүүлдерин барымдаалап, чорудар.

2. Депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын дедир кыйгыртырын эрттирер эгелекчи саналды идерин Чаа-Хөл сумунун сонгулда комиссиязы сонгуктан депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынынның албан-дужаалына киргенин бүрүткээн соонда 6 айдан эрте эвес болгаш оларын бүрүн эргелеринин доктааткан хуусаазы төнеринге чедир 12 айдан орайттапайн боттандырар.

3. Депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын дедир кыйгыртыр дугайында саналды кириген хүнү болза, Чаа-Хөл сумунун муниципалдыг сонгулда комиссиязына дедир кыйгыртырын эрттирер талазы-биле эгелекчи бөлүктү (моон ыңай – эгелекчи бөлүк дээн) бүрүткээнин дугайында ходатайствону кириген хүнү болур.

4. Депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын дедир кыйгыртырынның үндөзүн болза, Россия Федерациязынын Конституциязын, федералдыг хоойлуларны, Тыва Республиканын Конституциязын, Тыва Республиканын хоойлуларын, бо Уставты, өске-даа муниципалдыг эрге-хоойлу актыларын чаңгыс катап шыңгыс хажытканы болур. Айыттыган хажыдышкынар болза, тодаргай эрге-хоойлуга удур шийтирлер азы хөделишкинер (хөделбээни) болур болгаш бир эвес оларны суд чурум езуугаар шыңзыткан таваарылгаларда дедир кыйгыртырынга үндөзүн бооп болур.

5. Эрге-хоойлу актыларын шыңгыс хажытканы дээрже:

- депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын хей санын хамаатыларын эргелерин болгаш хостуг чоруун хажыткан шийтирлери, хөделишкинери (хөделбээни);

- Чаа-Хөл сумунун баштынын тус чернин референдумунга хүлээп алган шийтирнин боттандырыныга чугула муниципалдыг эрге-хоойлу актызын үндүрер хуусааны хажытканы болур.

Эрге-хоойлу актыларын үргүлчү хажытканы дээрже депутат, Чаа-Хөл сумунун баштынын хамаатыларын эргелерин болгаш хостуг чоруун хажыдышкынарынга, өске-даа хажыдышкынарга эккелген ий болгаш оон-даа хей суд чуруму-биле шыңзыткан хажыдышкынар болур.

6. Дедир кыйгыртырын эрттиреринин эгелекчи саналын иди үндүрерде чүгле бүрүн эргелеринин үезинде кылган хажыдышкынар-биле холбаштыр болур: депутат Чаа-Хөл сумунун сонгулда комиссиязын ону бүрүткээн хүнүнден эгелеп, а Чаа-Хөл сумунун баштынын оң албан-дужаалына кирген хүнүнден эгелеп.

Дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринин дугайында саналды кылган хүнден эгелеп 6 айдан орайттапайн чок болза эгелекчи бөлүккө депутаттын, Чаа-Хөл сумунун баштынын бо чүүлдүн 4-кү кезээнде көрдүнгөн сөөлгү хоойлу хажыдышкынар кылганын дугайында билдингир апарган хүнден эгелеп.

7. Депутат, Чаа-Хөл сумунун баштыны бо чүүлдүн 4-кү кезээнде көрдүнгөн эрге-хоойлу хажыдышкынар кылганда, эгелекчи бөлүк депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын тустуунда оларны дедир кыйгыртырынга үндөзүн болур эрге-хоойлуну моон сонгаар хажытпазын, бижимел сагындырар.

8. Эгелекчи бөлүк депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын дедир кыйгыртырынын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринин эгелекчи саналын иди үндүреринин дугайында шийтирнин бир эвес:

- депутат, Чаа-Хөл сумунун баштынын шыңгыс хажыдышкынын бир дугаар кылып турар болза;

- бо чүүлдүн 4-кү кезээнде көрдүнгөн хоойлу-дүрүм хажыдышкынын катап кылган болза хүлээп алыр эргелиг.

Эгелекчи бөлүк депутатка, Чаа-Хөл сумунун баштынын ону дедир кыйгыртырынын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринин эгелекчи саналын иди үндүрери-биле бодуну чыгыын (хуралын) эрттирерин үезинин болгаш эрттирер черинин дугайында бижимел меделгээр уjurлуг.

9. Чаа-Хөл сумунун муниципалдыг сонгулда комиссиязына бүрүткээринин дугайында ходатайствону кириер, ону алган соонда сонгулда комиссиязы дедир кыйгыртырынын комиссиязы болуп ажылдаар.

Эгелекчи бөлүктүн ходатайствозунга федералдыг хоойлула, Тыва Республиканын хоойлузунда көрдүнгөн тус чер референдумун эрттиреринин меделгээр болгаш документилерин капсырган турар уjurлуг, база ол ышкаш:

1) дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринин эгелекчи саналды иди үндүреринин үндөзүн болган эрге-хоойлу хажыдышкынын (хажыдышкынарын) айыткан турар, анаа депутаттын, Чаа-Хөл сумунун баштынын эрге-хоойлу хажыдышкынын (хажыдышкынарын) кылганын шыңзыдып турар суд черинин (албан езузу-биле шыңзыткан хоолгаларын) шийтирер;

2) эгелекчи бөлүктүн дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринин эгелекчи саналын иди үндүреринин дугайында шийтирнин хүлээп алган чыгынын (хуралын) протоколун капсырар.

10. Чаа-Хөл сумунун сонгулда комиссиязы эгелекчи бөлүктүн ходатайствозун кириген хүнден эгелеп, он беш хонуктун дургузунда айыттыган ходатайствону болгаш анаа капсырган документилерин сайгарып көөр база айыттыган ходатайствонун болгаш документилерин федералдыг хоойлуларга, Тыва Республиканын хоойлуларынга болгаш бо Уставка дүүшкен таваарылгаларда эгелекчи бөлүктүн бүрүткээнин дугайында шийтирнин хүлээп алыр, өске таваарылгаларда – эгелекчи бөлүктү бүрүткээринге ойталаарын дугайында шийтирнин хүлээп алыр.

Эгелекчи бөлүктү бүрүткээн таваарылгаларда Чаа-Хөл сумунун сонгулда комиссиязы анаа бүрүткөл херечиленин болгаш оң кижигуннеринге шыңзылгаларны тыпсыр, база ол ышкаш эгелекчи бөлүктү бүрүткээнин дугайында чурттакчы чонга дыннадыр. Суурну муниципалдыг сонгулда комиссиязы хүлээп алган шийтирнин дугайында Төлээлекчилер хуралына болгаш анаа хамаарыштыр дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкын эрттиреринин эгелекчи саналын иди үндүрүп турар кижиге дыннадыр, база ол ышкаш айыттыган кижинин дилээ-биле анаа эгелекчи бөлүктү бүрүткээнин дугайында шийтирнин, ону бүрүткээринин дугайында ходатайствонун болгаш анаа капсырган документилерин хоолгаларын бээр.

Эгелекчи бөлүктү бүрүткээринден ойталаан таваарылгаларда, ойталаанын үндөзүннелерин айыткан чогуур шийтирнин анаа бээр.

11. Дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринин эгелекчи саналын деткиринге эрежок чугула хол үжүүнү саны Чаа-Хөл сумунун девискээринде бүрүткөткен сонгукчуларын санында 5 хуу болур, ыналча-даа 25 кижиден эвээш эвес, чок болза чогуур чаңгыс мандаттыг сонгулда округунун девискээринде бүрүткөткөргөн сонгукчуларын санында 5 хуу, ыналча-даа 25 кижиден эвээш эвес болур.

Майыын Чаа-Хөл сумунун сонгулда комиссиязы бадылааны ат салыр хуудуска дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринин эгелекчи саналын иди үндүреринге үндөзүн болган хоойлу хажыдышкынын (хажыдышкынарын) айтыр.

12. Төлээлекчилер хуралы дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын доктаадырын дугайында айтыргыны сайгарып көрүп турда, анаа хамаарыштыр дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын эрттирер эгелекчи саналды иди үндүргени кижиге аас-биле азы бижимел тайылбырын бээр эргелиг. Шийтирнин хүлээп турда, анаа хамаарыштыр дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринин эгелекчи саналын иди үндүргөн депутат, Чаа-Хөл сумунун баштынын бадылаашкына киришпес.

13. Дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринин дугайында шийтирнин хүлээп алган хүнден эгелеп, 65 хонуктан орайттапайн чорудар. Айыттыган шийтирнин бадылаашкын хүнүгө чедир 45 хонуктан эвээш эвес хонукта албан езузу-биле чонга чарлаар.

14. Депутат, Чаа-Хөл сумунун баштынын сонгукчуларга ону дедир кыйгыртыр баштынын үндөзүннелерин иди турар байдалдарга хамаарыштыр тайылбырын бээр эргелиг.

15. Чаа-Хөл сумунун баштынын депутатты, бир эвес ону дедир кыйгыртыры дээр суурда, чок болза чогуур сонгулда округунда бүрүткөткен сонгукчуларын чартындан эвээш эвес кезин бадылаан болза, ынчан дедир кыйгырткан деп санаар.

16. Чаа-Хөл сумунун муниципалдыг сонгулда комиссиязы депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын дедир кыйгыртканын дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын түннелдерин тодараткан хүнде бүрүткээр.

17. Депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын дедир кыйгыртыр талазы-биле бадылаашкынын түннелдерин болгаш хүлээп алган шийтирлерин албан езузу-биле чонга чарлаар.

18. Доктааткан хуусаада хол үжүүнү негеттинип турар санын чыгып албан эгелекчи бөлүктүн кижигуннери ол-ла депутаттын, Чаа-

Хөл сумунун баштынын ол-ла оң мурнундагы үндөзүннелер-биле дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкын эрттиреринге эгелекчи саналдыг сөөлгү катап хол үжүүн чыгган үезинден тура, бир чылдан эвээш эвес үеде катап кирип болбас.

Дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринге ойталаарын дугайында шийтирнин хүлээп алган таваарылгаларда, чогуур эгелекчи бөлүктүн кижигуннери ол шийтирнин хүлээп алган хүнден эгелеп, бир чыл дургузунда ол-ла депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын ол-ла үндөзүннелер-биле дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкын эрттиреринге эгелекчи саналды катап кирип болбас.

Бир эвес дедир кыйгыртышкынын болбаан деп санаан азы бадылаашкынын түннелдерин дедир депутатты, Чаа-Хөл сумунун баштынын дедир кыйгырбаан болза, ол-ла үндөзүннелерге ону дедир кыйгыртырын талазы-биле бадылаашкынын эрттиреринин эгелекчи саналын болза, чүгле дедир кыйгыртышкынын нити түннелдерин албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп бир чылдан эрте эвес хуусаада катап үндүрүп болур.

9 чүүл. Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларын өскертиринин, Чаа-Хөл сумунун эде тургузарынын айтырылганын талазы-биле бадылаашкын

1. Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларын өскертиринин, Чаа-Хөл сумунун эде тургузарынын айтырылганын талазы-биле бадылаашкынын Төлээлекчилер хуралы доктаадыр болгаш федералдыг хоойлула база анаа дүүштүр хүлээп алыр Тыва Республиканын «Тыва Республикага тус чернин референдумун дугайында» хоойлузунда доктааткан чурум езуугаар эрттирер.

2. Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларын өскертиринин, Чаа-Хөл сумунун эде тургузарынын айтырылганын талазы-биле бадылаашкынын эрткен деп санаары болза, бир эвес анаа сонгулда эргелиг Чаа-Хөл сумунун азы Чаа-Хөл сумунун кезинин чурттакчыларынның чартынын хей кезин киришкен болза, бадылаашкынын эрткен деп санаар. Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларын өскертиринин, Чаа-Хөл сумунун эде тургузарына чурттакчы чонун чөпшээрлин алган дээн болза, бир эвес айыттыган өскерилген, эде тургузушкун дээр бадылаашкына киришкен Чаа-Хөл сумунун азы Чаа-Хөл сумунун кезинин чурттакчыларынның чартынын хей кезин бадылаан болза, ынчан чөпшээрлин алган деп санаар.

3. Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларын өскертиринин, Чаа-Хөл сумунун эде тургузарынын айтырылганын талазы-биле бадылаашкынын түннелдерин болгаш хүлээп алган шийтирлерин албан езузу-биле парлаар (чонга чарлаар).

10 чүүл. Девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазы

1. Девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазы дээрже, тус чер уjur-уткалыг айтырылгалар талазы-биле боттарынын эгелекчи саналдарын бот-тускайлаң болгаш боттарынын харысалгазына боттандырыныга Чаа-Хөл сумунун девискээринин кезинге оларнын чурттап турар черинин аайы-биле хамаатыларын боттарын бот-тускайлаң организастааны болур.

2. Девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазын чурттакчы чон доту хамаатыларын хуралдарын болгаш конференцияларын эрттирер арга-биле, база ол ышкаш девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазынын органнарын тургузар арга-биле боттандырар.

3. Чаа-Хөл сумунун девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазын хамаатыларын чурттап турар дараазында девискээринин кызыгаарларын боттандырып болур: хей кватталыг чурттап бажынынга; бөлүк чурттап бажынынга; суур болбайн турар көдээ чурттакчылыг чер; хамаатыларын чурттап турар өске-даа девискээрлери.

4. Чаа-Хөл сумунун девискээринин хей-ниити бот-башкарылгазын боттандырып турар девискээрин кызыгаарларын ук девискээрге чурттап турар чурттакчы чонун саналы-биле Төлээлекчилер хуралы доктаадыр.

5. Девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазынын органнарын чогуур девискээрге чурттап турар хамаатыларын хуралдарына азы конференцияларына сонгуур.

6. Төлээлекчилер хуралы девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазынын уставын бүрүткээн үеден эгелеп, девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазын тургускан деп санаар.

7. Девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазынын уставын бүрүткээринин чурумун Төлээлекчилер хуралынын шийтирнин-биле тодарадыр.

11 чүүл. Хамаатыларын хоойлу чогаадыр эгелекчи саналы

1. Хоойлу чогаадыр эгелекчи саналын Чаа-Хөл сумунун девискээринде чурттап турар хамаатыларын эгелекчи бөлүү Төлээлекчи хуралынын эрге-хоойлу актыларында доктааткан чурум езуугаар кирип болур.

2. Хамаатыларын хоойлу чогаадыр эгелекчи саналын боттандырар чурум езуугаар кириген муниципалдыг эрге-хоойлу актызынын төлөвиленин тус чер бот-башкарылга органы азы чогуур актыны хүлээп алыры баш минин харылаар айтырылганын хамааржыр тус чер бот-башкарылгазынын албан-дужаалдыг кижиге ону кириген хүнүнден эгелеп, үш айың дургузунда сайгарып көөр уjurлуг.

3. Хамаатыларын хоойлу чогаадыр эгелекчи саналын боттандырар чурум езуугаар кириген муниципалдыг эрге-хоойлу актызынын төлөвиленин сайгарып көргөнинин түннелдерин-биле чылдаганын айыткан шийтирнин бижимел хевирге ону кириген хамаатыларын эгелекчи бөлүктүн албан езузу-биле дыннадыр уjurлуг.

12 чүүл. Хамаатыларын хуралдары болгаш конференциялары

1. Тус чер уjur-уткалыг айтырылгалары сайгарып көөрүнүгө, чурттакчы чонну тус чер бот-башкарылгазынын болгаш суурну тус чер бот-башкарылгазынын албан-дужаалдыг кижилеринин ажыл-чорудулгазынын дугайында инфор-

мацияларга, девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазын боттандырыныга суурнун девискээринин кезинге хамаатыларын хуралын эрттирер болур.

2. Хамаатыларын хуралын чурттакчы чонун, Төлээлекчилер хуралынын, Чаа-Хөл кожуунун баштынын эгелекчи саналы-биле, база ол ышкаш Төлээлекчилер хуралынын бадылааны девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазынын уставында көрдүнгөн таваарылгаларда эрттирер.

3. Хамаатыларын хуралынын бүрүн эргелерин хамаатыларын конференциязынга боттандырып болур (төлээлерин хуралына).

4. Хамаатыларын хуралдарын болгаш конференцияларын доктаадырынын болгаш эрттиреринин чурумун, база ол ышкаш хамаатыларын хуралынын бүрүн эргелерин Төлээлекчилер хуралынын бадылааны, хамаатыларын хуралдарын болгаш конференцияларын дугайында Дүрүмде, девискээрин хей-ниити бот-башкарылгазынын уставында тодараткан.

5. Хамаатыларын эрттирген хуралдарынын болгаш конференцияларын түннелдерин албан езузу-биле парлаар (чонга чарлаар).

13 чүүл. Хей-ниитинин хуралдары

1. Чаа-Хөл сумунун чурттакчыларын, Төлээлекчилер хуралынын, Чаа-Хөл сумунун баштынын киржилгези-биле тус чер уjur-дузалыг айтырылганын талазы-биле муниципалдыг эрге-хоойлу актыларын сайгарып чугаалажырда, хей-ниитинин хуралдарын эрттирер.

2. Хей-ниитинин хуралдарын организастаарын болгаш эрттиреринин чурумун Төлээлекчилер хуралынын нормативтиг-эрге-хоойлу актылары-биле тодарадыр.

3. Хей-ниитинин хуралдарын түннелдерин парлаар (чонга чарлаар).

14 чүүл. Хамаатыларын саналын айтырары

1. Хамаатыларын саналын Чаа-Хөл сумунун бүгү девискээринге азы девискээринин кезинге чурттакчы чонун санал-оңалын билип алырда база тус чер бот-башкарылгазынын органнары азы тус чер бот-башкарылгазынын албан-дужаалдыг кижилери, база ол ышкаш күрүнэ эрге-чагырганын органнары шийтирлер хүлээп алырда, оларнын санал-оңалын барымдаалаарда айтырарын чорудар.

Саналын айтырганынын түннелдери сүмелер шынарлыг болур.

2. Хамаатыларын саналын айтырарда, Чаа-Хөл сумунун чурттакчыларынның сонгуур эргелиг хамаатылары киржир эргелиг.

3. Хамаатыларын саналын айтырарда:

1) тус чер уjur-уткалыг айтырылгалар талазы-биле – Төлээлекчилер хуралынын азы Чаа-Хөл сумунун баштынын;

2) девискээр болгаш девискээрлер аразынын уjur-уткалыг объектилерге муниципалдыг тургузулганын черлерин тускай сорулгалыг доктаадырын өскертиринин дугайында шийтирлерин хүлээп алырда, хамаатыларын санал-оңалын барымдаалаарына – Тыва Республиканын күрүнэ эрге-чагырга органнарын эгелекчи саналы-биле чорудар.

4. Хамаатыларын саналын айтырарын чурумун Төлээлекчилер хуралынын нормативтиг-эрге-хоойлу актылары-биле тодарадыр.

5. Хамаатыларын саналын айтырарын доктаадыр дугайында шийтирнин Төлээлекчилер хуралы хүлээп алыр.

6. Чаа-Хөл сумунун чурттакчыларынга хамаатыларын саналын айтырарын чорудар хонун дугайында ону эрттиреринин мурнунда 10 хонуктан эвээш эвес хуусаада дыннадыр уjurлуг.

7. Хамаатыларын саналын айтырарын белеткээр болгаш эрттирери-биле холбашкан хемчеглерни:

1) Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органынын эгелекчи саналы-биле ону эрттир турарда – Чаа-Хөл сумунун бюджетинин акша-хөреңгилерин күсели-биле;

2) Тыва Республиканын күсөкчи эрге-чагырга органнарын эгелекчи саналы-биле саналын айтырып турарда – Тыва Республиканын бюджетинин акша-хөреңгилеринин күсели-биле акшаландырар.

15 чүүл. Тус чер бот-башкарылгазынын органнарынча хамаатыларын чагаа-билдиришкинер кириери

1. Хамаатылар тус чер бот-башкарылга органынын тускайлаң болгаш коллективтиг билдиришкинин кирип болур.

2. Хамаатыларын билдиришкинерин 2006 чылдың май 2-де «Россия Федерациязынын хамаатыларын чагаа-билдиришкинерин көөрү чурумун дугайында» №59-ФХ Федералдыг хоойлула доктааткан чурум болгаш хуусааларда көөр.

3. Хамаатыларын билдиришкинерин сайгарып көөр чурумун болгаш хуусааларын хажытканы дээр тус чер бот-башкарылга органы Россия Федерациязынын хоойлу-дугаазына дүүштүр харысалга анаажыр.

IV эге. ЧАА-ХӨЛ СУМУНУН ТУС ЧЕР БОТ-БАШКАРЫЛГА ОРГАННАРЫ БОЛГАШ ТУС ЧЕР БОТ-БАШКАРЫЛГА ОРГАННАРЫНЫН АЛБАН-ДУЖААЛДЫГ КИЖИЛЕРИ

16 чүүл. Тус чер бот-башкарылга органыны

1. Тус чер бот-башкарылга органынын структуразына тус чер уjur-уткалыг айтырылгалар шийтирлеринин талазы-биле боттарынын бүрүн эргелери бар Чаа-Хөл сумунун баштыны, Чаа-Хөл сумунун Төлээлекчилер хуралы, Чаа-Хөл сумунун чагыргазы (моон ыңай – Чагырга дээн) кирер.

2. Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органыны күрүнэ эрге-чагырга органынын системазына кирбес.

3. Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органынын структуразына өскерил

биле кирибес.

4. Төлээкчилер хуралының тус чер бот-башкарылга органның структурасын өскерттириң дугайында шийтири айыттыңан шийтириң хүлээп алган Төлээкчилер хуралының бүрүн эргелери төнөр хуусаадан эрте эвес хуусаада күштүг болуп кирер.

5. Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органның тударына чарыгдалдарның ашаландырышкыны чүгле Чаа-Хөл сумунун бюджетинин бодунун орулгаларының күсели-биле боттандыраар.

17 чүүл. Төлээкчилер хуралы
1. Чаа-Хөл сумунун Төлээкчилер органы Чаа-Хөл сумунун Төлээкчилер хуралы (моон ыңай – Төлээкчилер хуралы дээр) болур, аңаа 13 депутатты чажыт бадылаашкын-биле бүгүнү, ден болгаш дорт сонгулда эргелеринге үндезилеп муниципалдыг сонгулдаларга 4 чыл хуусаага сонгуттураар.

2. Төлээкчилер хуралы юридиктиг эргелиг албан черинин эргелерлиг болур.
3. Төлээкчилер хуралы бодунун бүрүн эргелерин депутаттарының доктааткан санын-дан үштүн ийизинден эвээш сонгуттураар.

4. Катап сонгуткан Төлээкчилер хуралы бодунун бирги хуралынче бүрүн эргелиг состав-тыг муниципалдыг тургузгунун төлээкчи ор-ганын сонгаан хүнден 30 хонуктан орайтатпайн чыгыр.

5. Төлээкчилер хуралының хуралы бир эвес аңаа депутаттарының доктааткан санының чартыының хөй кезин барда ынчан бүрүн эргелиг болур.

6. Төлээкчилер хуралының ажил-чору-дугазын хандыраарына чарыгдалдарны Чаа-Хөл сумунун бюджетинге Россия Федерация-зының бюджеттеринин чарыгдалдар классифи-кациязынга дүүштүр аңгы одуруг-биле көр-дүнер.

7. Төлээкчилер хуралы Чаа-Хөл сумунун чурттакчы чонунун мурнунда бодунун эргелеп-башкараар айтырыгларының талазы-биле шийтирилери хүлээп алыр эргелиг.

8. Төлээкчилер хуралының баш миннип харыылаар айтырыгларына:

1) Чаа-Хөл сумунун Уставын хүлээп алыр болгаш аңаа өскерилгелер болгаш немелделер кириер;

2) Чаа-Хөл сумунун бюджетин бадылаар болгаш оон күсүлдениң дугайында отчеттаар;

3) Россия Федерациязының үндүргүлөр болгаш чыылдалар дугайында хоойлужу-дугазына дүүштүр тус чер үндүргүлери док-таадыр, өскерттир болгаш күш чок болдураар;

4) Чаа-Хөл сумунун хөгжүлдениң планнарын болгаш программаларын хүлээп алыр болгаш оларның күсүлдениң дугайында отчеттары бадылаар;

5) муниципалдыг өңчүдө турар эт-хөренгини эргелеп-эдилээр болгаш аайлап-башкараар чу-румну тодарадыр;

6) муниципалдыг бүдүрүлгелерни болгаш албан черлерин тургузарының, эде тургузары-ның болгаш узуткаарының дугайында, база ол ышкаш муниципалдыг бүдүрүлгелерин болгаш албан черлеринин ачы-дузаларына тарифтер-ни доктаадырының дугайында шийтирилери хүлээп алырының чурумун тодарадыр;

7) Муниципалдар аразының кады ажилда-жылгазын организастаарына Чаа-Хөл суму-нун кижилгезинин чурумун тодарадыр;

8) Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының мате-риал-техниктиг болгаш организастыг ханды-рылгазының чурумун хандыраар;

9) Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органның болгаш тус чер бот-башкарылга органның албан-дужаалдыг кижилеринин тус чер уjur-уткалыг айтырыгларны шийтир-лээринин талазы-биле бүрүн эргелеринин күсүлденин контролдаар.

18 чүүл. Төлээкчилер хуралының даргазы
1. Депутаттарынын санындан Төлээкчилер хуралының сонгаан сумунун Төлээкчилер хуралының даргазы сумунун Төлээкчилер хуралының ажилын организастаар, база ол ышкаш оон органның ажил-чорудулгазын харылдаштыраар.

2. Төлээкчилер хуралының даргазы:

1) чурттакчы чон, күрүнө эрге-чагырга орган-нары болгаш албан-дужаалдыг кижилери, тус чер бот-башкарылга органның, бүдүрүлгелер, албан черлери, организастаар, хөй-ниити каттыжышкынына-биле хамаарылгаларга Төлээкчилер хуралын төлээп турар;

2) сессияларны кыйгыраар, чагырга черин, депутаттары болгаш чурттакчы чонну сессия-ның хуралдарын эрттирер үезин болгаш черин, база ол ышкаш хун айтырыының телевиделин тодарадыр болгаш дыңдадыр;

3) сессияларны кыйгыраар, оон ишинде сон-гуттурган депутаттары ниити санындан үштүн бирээзинден эвээш эвес кезинин азы Чаа-Хөл сумунун 10 хуудан эвээш эвес чурттакчыларының негелдизи-биле;

4) Төлээкчилер хуралының сессиялары-ның белеткелин удуртуп боттандыраар;

5) Төлээкчилер хуралының сессияларын Төлээкчилер хуралының регламентинде доктааткан чурумга дүүштүр эрттирер;

6) сессияларын протоколдарына ат салыр;

7) Төлээкчилер хуралының депутатта-рына оларның бүрүн эргелерин боттандыра-рынга дуза кадар;

8) Төлээкчилер хуралының банкыларда саналга болгаш агар санарын аядаар болгаш хаар база ол санар талазы-биле башкарыкчы болур;

9) Төлээкчилер хуралының адындан судче азы арбитраж судунче чоруткан негел-делиг билдирешкиннерге, хомудалдарга ат салыр;

10) Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужулгазы бо Устав, Төлээкчилер хуралының Регламентизи-биле аңаа дааскан өске-даа айтырыгларны шийти-рилээр.

3. Төлээкчилер хуралының даргазы Төлээкчилер хуралының ажил-чорудулгазын организастаарының айтырыгларының талазы-биле доктаалдарны болгаш айтышкыннары үндүрер.

19 чүүл. Төлээкчилер хуралының бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксадыры

Төлээкчилер хуралының бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксадыр болур:

1) Федералдыг хоойлу езугаар көрдүнгөн чурум болгаш үндезиннер-биле ону тараткан таварылгада;

2) Төлээкчилер хуралы боттары тарадыр шийтириң хүлээп алган таварылгада. Ынчаарга депутаттарның санындан үштүн ийи кезинден эвээш эвези боттары тарадыр дугайында шийтириң хүлээп алыр.

3) Тыва Республиканың Дээди судунун Төлээкчилер хуралының бо составының хоойлуга дүүшпезинин дугайында шийтири күштүг болган соонда, оон ишинде депутаттар боттарының бүрүн эргелерин салганы-биле холбаштыр;

4) Федералдыг хоойлу езугаар Чаа-Хөл сумуну эде тургускан таварылгада, база ол ышкаш Чаа-Хөл сумунун дүүргүлгө таварылгада;

5) Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларын өскерт-кеннинин түннелинде болгаш Чаа-Хөл сумунун сонгулчуларының саны 25 хуудан хөй кылдыр саны улгаткан таварылгада;

6) федералдыг хоойлужулгада доктаат-кан өске-даа таварылгаларда хуусаадан эрте соксадыр.

2. Төлээкчилер хуралының бүрүн эрге-лери хуусаадан эрте соксаарга, оон депутат-тарының бүрүн эргелерин база хуусаадан эрте соксаар.

3. Төлээкчилер хуралының бүрүн эрге-лери хуусаадан эрте соксаткан таварылгада, айыттыңан төлээкчи органче хуусаадан эрте сонгулдаларны федералдыг хоойлууда доктааткан хуусааларда эрттирер.

20 чүүл. Төлээкчилер хуралының депутаты

1. Төлээкчилер хуралының депутатын Төлээкчилер хуралының бүрүн эргелеринин хуусаазын 4 чылга сонгуур

2. Төлээкчилер хуралының депутатын Чаа-Хөл сумунун девискээринде чурттап турар болгаш федералдыг хоойлуга дүүштүр сонгуур эргелиг Россия Федерациязының хамаатылары сонгуур.

3. Төлээкчилер хуралының депутатынга федералдыг хоойлуга дүүштүр 21 харлыг апар-ган сонгуур эргелиг Россия Федерациязының хамаатызы сонгуттуруп болур.

4. Төлээкчилер хуралының депутатын бо Уставта доктааткан үндезиннер болгаш чурум езугаар дедир кыйгырып болур.

5. Төлээкчилер хуралының депутаттары боттарының бүрүн эргелерин доктаамал эвес үндезинге боттандыраар.

6. Бодунун бүрүн эргелерин доктаамал үндезинге боттандырып турар депутаттын:

1) сайгарлыкчы чорук кылдыр;

2) сайгарлыкчы организастыгы удуртуп-башкарыының кежигүнү болбас, бир эвес оон өске чүүлду федералдыг хоойлуларда көрдүнгөн болза азы федералдыг хоойлуларга болгаш Россия Федерациязының субъекте-ринин хоойлуларынга дүүштүр чурум езугаар аңаа ол организастыгы эргелеп-башка-рылгазынга киржирин дааскан болза;

3) өске-даа төлөвирлиг ажилды кылдыр, башкы, эртем болгаш өске-даа чогадыкчы ажилдан аңгыда. Ынчаарга башкы, эртем бол-гаш өске-даа чогадыкчы ажил чүгле даштыкы күрүнелерин, делегейин болгаш даштыкы организастыгының, даштыкы хамаатыларының болгаш хамааты эргези чок кижилерин акша-хөренгилеринин күсели-биле ашаландырбас уjurлуг, бир эвес оон өске чүүлду Россия Федерациязының делегей керээзинде азы Россия Федерациязының хоойлужулгазы-биле көрдүмнүн болза;

4) эргелел органның, хайгаарал чөвү-лелдеринин, даштыкы сайгарлыкчы эвес Чазакка хамаарышпас организастыгының өске-даа органның болгаш Россия Феде-рациязының девискээринде ажилдап турар оларның структурлуг салбырларының составына кирер, бир эвес оон өске чүүлдер Россия Федерациязының хоойлужулгазы-биле көрдүмнүн болза, эргези чок.

7. Төлээкчилер хуралының депутатының бүрүн эргелери ону сонгаан хүнден эгелээр база Төлээкчилер хуралының чаа составы ажилын эгелээр төнөр.

8. Төлээкчилер хуралының депутатының бүрүн эргелерин хуусаа бетинде дараазында таварылгаларда соксадыр:

1) өлгенде;

2) бодунун күзели-биле халажып үнгенде;

3) судтун ажил кылып шыдаас болгаш кызыгаарлаан ажил кылып шыдаар деп санаанда;

4) суд чери медээ чок чиккен азы өлгөн деп санаанда;

5) аңаа хамаарыштыр судтун буруудаткан шийтеки күштүг бооп киргенде;

6) Россия Федерациязындан дашкаар доктаамал чурттап чоруй барганда;

7) Россия Федерациязының хамааты эргези соксаанда, даштыкы күрүнениң хамаатызы эргези чиккенде – Россия Федерациязының делегей керээзинин кижикчининин, оон-биле дүүштүр даштыкы хамааты тус чер бот-башкарылга органның сонгуудар эргелиг болганда;

8) сонгучулар дедир кыйгыртканда;

9) Төлээкчилер хуралының бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксатканда;

10) шериг албаныче азы ону солуп турар альтернативтиг хамааты албаныче чорут-канда;

11) федералдыг хоойлужулгада доктаат-кан өске-даа таварылгаларда.

21 чүүл. Чаа-Хөл сумунун баштыны

1. Чаа-Хөл сумунун баштыны – Устав езугаар тус чер уjur-дузалыг айтырыгларны шийтир-

лээринин талазы-биле боду баш миннип харыы-лаар айтырыгларды, Чаа-Хөл сумунун девис-кээринге тус чер бот-башкарылгазын ботта-дыраар талазы-биле ажил-чорудулганы баштап турар Чаа-Хөл сумунун дээди албан-дужаалдыг кижизи.

2. Чаа-Хөл сумунун баштыны муниципал-дыг сонгулдаларга 4 чыл хуусаада сонгуур. Чаа-Хөл сумунун баштыны хары угда чагырга даргазы болур. Чаа-Хөл сумунун баштыны хоойлужулгада, бо Уставта тодараткан бүрүн эргелеринин кызыгаарында ажилдаар.

3. Чаа-Хөл сумунун баштыны хоойлужу-дугада, бо Уставта болгаш Төлээкчилер хуралының шийтирилери тодараткан бүрүн эргелерин кызыгаарында ажилдаар.

4. Чаа-Хөл сумунун баштыны:

1) суурну өске муниципалдыг тургузуу-ларын тус чер бот-башкарылга органның, күрүнө эрге-чагырга органның, хамаатылар болгаш организастыг-биле хамаарылгаларга төлээлээр, бүзүредилге чокка Чаа-Хөл суму-нун адындан хөделер.

2) бо Уставта доктааткан чурум езугаар Төлээкчилер хуралының хүлээп алган норма-тивтиг-эрге-хоойлу актыларына ат салыр болгаш чонга чарлаар;

3) бодунун бүрүн эргелеринин кызыгаа-рында эрге-хоойлу актыларын үндүрер;

4) Төлээкчилер хуралының ээлчег чок хуралын кыйгыраар эргелиг.

5. Чаа-Хөл сумунун баштынының бүрүн эргелери оон албан-дужаалыга кирген хүнүн-ден эгелеп эгелээр болгаш Чаа-Хөл сумунун катап сонгуткан баштынының албан-дужаалга кирген хүнүнде соксаар.

6. Чаа-Хөл сумунун баштынынга оон боду-нун бүрүн эргелерин күсүлдири-биле холбаш-кан кызыгаарлаашкыннарлыг, база ол ышкаш хоойлужулгада көрдүнгөн социал магады-лалдардыг.

7. Чаа-Хөл сумунун баштыны чурттакчы чонга болгаш Төлээкчилер хуралынга контролдадыр болгаш оларга отчеттаар.

8. Чаа-Хөл сумунун баштынының бүрүн эргелерин хуусаадан эрте дараазында таварылгаларда соксадыр:

1) өлгенде;

2) бодунун күзели-биле халажып үнгенде;

3) албан-дужаалында ойталаанда;

4) судтун ажил кылып шыдаас болгаш кы-зыгаарлаан ажил кылып шыдаар деп санаанда;

5) суд чери медээ чок чиккен азы өлгөн деп санаанда;

6) аңаа хамаарыштыр судтун буруудаткан шийтеки күштүг бооп киргенде;

7) Россия Федерациязындан дашкаар доктаамал чурттап чоруй барганда;

8) Россия Федерациязының хамааты эргези соксаанда, даштыкы күрүнениң хамаатызы эргези чиккенде – Россия Федерациязының делегей керээзинин кижикчининин, оон-биле дүүш-түр даштыкы хамааты тус чер бот-башкарылга органның сонгуудар эргелиг болганда;

9) сонгучулар дедир кыйгыртканда;

10) суд чуруму-биле Чаа-Хөл сумунун баш-тынының бүрүн эргелерин боттандыраарына кадыкшылының багай байдалы-биле шыдава-зын доктаатканда;

11) федералдыг хоойлуга дүүштүр Чаа-Хөл сумуну эде тургусканда, база ол ышкаш Чаа-Хөл сумунун узуткаанда;

12) Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларын өскерткеннинин түннелинде болгаш Чаа-Хөл сумунун сонгучуларының саны 25 хуудан хөй кылдыр саны улгаткан таварылгада;

13) федералдыг хоойлужулгада доктаат-кан өске-даа таварылгаларда хуусаадан эрте соксадыр.

14) Чаа-Хөл сумунун баштыны бодунун хүлээлгелерин күсүлдири шыдаас таварылгада, оон ишинде бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксаткан таварылгада, оон бүрүн эргелерин оралачыларының бирээзи боттандыраар.

22 чүүл. Чаа-Хөл сумунун чагыргазы

1. Чагырга болза, Чаа-Хөл сумунун күскей-башкараар органы болур.

2. Чагырга чери юридиктиг эргелиг албан черинин эргелерлиг.

3. Чагырганы Чаа-Хөл сумунун баштыны удуртуп.

4. Чагырганың структурасын Төлээкчилер хуралы Чаа-Хөл сумунун баштынының таныш-тырып киргени-биле бадылаар. Чагырганың структурасына чагырганың адырлар (функ-ционалдыг) болгаш девискээр органны кирип болур.

5. Чагырга даргазының бүрүн эргелери Чаа-Хөл сумунун баштынының бүрүн эргелери соксаарга база соксаар.

6. Чагырга чери бодунун баш миннип харыы-лаар айтырыгларының талазы-биле Төлээкчи-лер хуралына болгаш күрүнө эрге-чагырга органның ол органның бүрүн эргелери-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле отчеттаар.

7. Чагырга черин Чаа-Хөл сумунун баштыны чагырганың ниити структурасын Төлээкчилер хуралының бадылаан үндезинне тургузар.

8. Чаа-Хөл сумунун баштынының бадылааны штаттыг расписаниеге дүүштүр муниципалдыг албанда ажилдап турар чагырга ажилдакчы-лары, чагырганың аппаратын тургузуп турар.

9. Чагырганың органның хүлээлгелери болгаш бүрүн эргелери, база ол ышкаш оларның ажил-чорудулгазының чуруму болгаш ажилын организастаары Чаа-Хөл сумунун баштынының бадылааны чагыргалар дугайында Дүрүм-биле тодарадыр.

10. Чагырганы тударына чарыгдалдарны Чаа-Хөл сумунун бюджетинге аңгы одуруг-биле кириер.

23 чүүл. Чагырганың баш миннип харыы-лаар айтырыглары

1. Чагырганың баш миннип харыылаар айтырыгларына болза:

1) тус чер уjur-уткалыг айтырыгларны боттандыраарына Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылгазының шийтирилери күсүл-дизин хандыраар;

2) Чаа-Хөл сумунун тус чер уjur-уткалыг айтырыгларын шийтирилээринин талазы-биле Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга ор-ганның бүрүн эргелерин федералдыг хоойлуларга, Төлээкчилер хуралының норма-тивтиг-эрге-хоойлу актыларына болгаш Чаа-Хөл сумунун баштынының доктаалдарына бол-гаш айтышкыннарына дүүштүр күсүлдириң хандыраар;

3) федералдыг хоойлулар болгаш Тыва Республиканың хоойлулары-биле тус чер бот-башкарылга органның дамчыткан күрүнө-нин чамдык бүрүн эргелерин боттандыраар;

4) Чаа-Хөл сумунун социал-экономиктиг хөгжүлдениң программаларын болгаш планнарын ажилдап кылдыр болгаш оларны кылдыр хандыраар;

5) Чаа-Хөл сумунун бюджетин ажилдап кылдыр болгаш күсүлдири, бюджет акша-хөрен-гилеринин кол башкарыкчызы болгаш комму-нал комплекзинин тарифтерин болгаш немел-делерин организастаарын башкараар орган болур;

6) муниципалдыг өңчүнү эргелээр болгаш башкараар;

7) муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгелери болгаш муниципалдыг албан черлери, оларның уставтарын бадылаар;

8) чингине планнары, планнаашкынны болгаш тудуглар чорударының төлөвилелдерин ажилдап кылдыр, база ол ышкаш Чаа-Хөл су-мунун девискээринге чер тудуунун планнарын ажилдап кылдыр;

9) долгандыр турар хүрээлени камгалаа-рынга киржи;

10) муниципалдыг албан черлеринин бол-гаш өөредилге, кадык камгалалының, культу-раның, социал камгалалдың, күш-культура бол-гаш спорт организастыгының ажил-чорудул-газын харылдаштыраар;

11) муниципалдыг чуртталга фондузун бол-гаш коммунал чуртталга ажил-агыын эргелеп-башкараар;

12) социал болгаш бүдүрүлге инфраструк-туразының муниципалдыг объектилерин тудар болгаш эде тургузар;

13) черлерин ажыглаарының болгаш кам-галаарының программаларын ажилдап кылдыр болгаш боттандыраар база Россия Федерация-зының болгаш Тыва Республиканың хоойлу-дугазына дүүштүр өске-даа хүлээлгелерни күсүлдири;

14) Чаа-Хөл сумунун архив фондузун тургузар;

15) чуртталга артыкшылы болгаш боктары чыырын болгаш үндүр дажырын организастаар;

16) Чаа-Хөл сумунун девискээрин чаагай-жыдар болгаш ногаанчыдар талазы-биле ажил-дарын, социал инфраструктураның, муниципалдыг чуртталга бажыңнарының, Чаа-Хөл сумунун чурттакчы чонунга барааннар бүдүр-еринин болгаш ачы-дуза чедиреринин талазы-биле ажилдарының чыгыкчызы болур;

17) Чаа-Хөл сумунун чингине планнарын, черни ажыглаарының болгаш аңаа тудуглар чорударының дүрүмнени бадылаары, девис-кээрин планнарының талазы-биле Чаа-Хөл сумунун чингине планына үндезилеп белеткээр документацияны бадылаары, тудуг чорударына чөлшээрелди, тудугну чорударын, чаартыр эде кылдырын, Чаа-Хөл сумунун девискээринде турар капиталдыг септелгениң объектилеринин капиталдыг септелгезин боттандырып тур-рарда объектинин ажыгалга киреринин чөл-шээрелди бээр, суурларның хоорай тудуг төлө-вилелинин тус чер нормативтерин бадылаары, черлерни курлавырлары болгаш Чаа-Хөл суму-нун кызыгаарларында турар чер участоктары муниципалдыг хереглелге хавыраары, оон иш-тинде садып алыр арга-биле, Чаа-Хөл сумунун черлерин ажыглаарының чер контролон боттандыраар;

18) кудумчуларның чырыдышкынын болгаш кудумчуларның аттары болгаш бажыңнарын дугаарлары бар айтыкчыларны тургузарын организастаар;

19) езулал ачы-дузаларын организаст

хоойлуларынга болгаш бо Уставка дүүштүр боттандырат.

3. Муниципалдыг албан-дужаалдарны Чаа-Хөл сумунун баштыгының эрге-хоойлу актылары-биле Төлээкчилер хуралының бадылааны чагырганың структуразына дүүштүр доктаадыр (тургузар).

Муниципалдыг албанның албан-дужаалын тургузары-биле катар хары угда ук албан-дужаалга хамаарыштыр албан-дужаар саавырын тургузар, албан-дужаалга ажылдаарына хамаарыштыр негелжил негелделерин болгаш тус чер бот-башкарылга органының чогуур бүрүн эргелеринин күүселдезин хандыраарына негел-делерин кириер.

4. Муниципалдыг хаакчыт бүгү эргелерлиг болур болгаш муниципалдыг хаакчыттарга федералдыг болгаш крайның хоойлуларынга көрдүнгөн хүлээлгелерлиг болур.

5. Муниципалдыг хаакчыттарга хоойлужулган доктааткан хоругдалдар болгаш муниципалдыг албан-биле холбашкан кызыгаарлаашкындар хамааржыр болур.

6. Бодунун хүлээлгелерин болур-чогууру-биле күүсетпээн дээш муниципалдыг хаакчыт муниципалдыг албан болгаш күш-ажыл дугайында хоойлужулганга дүүштүр хары-салгалыг болур.

25 чүүл. Чаа-Хөл сумунун соңгулда комиссиязы

1. Чаа-Хөл сумунун соңгулда комиссиязы төлээкчи органын, Чаа-Хөл сумунун баштыгының муниципалдыг соңгулдарын белеткээр болгаш эртинеринин организастаар, тус черниң референдумун, депутатты дедир кыйгыртканын талашы-биле, Чаа-Хөл сумунун баштыгының, Чаа-Хөл сумунун кызыгаарларын өскерттиринин, Чаа-Хөл сумун өскерттиринин талашы-биле бадылаашкынны белеткээр болгаш эртинер.

2. Муниципалдыг тургузгунун соңгулда комиссиязы тус чер бот-башкарылга органының структуразына кирбейн турар муниципалдыг орган болур.

3. Чаа-Хөл сумунун соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери 4 чыл болур. Чаа-Хөл сумунун соңгулда комиссиязының тургузарының болгаш бүрүн эргелеринин чурумун федералдыг хоойлуга болгаш аңаа дүүштүр хүлээп алыр Тыва Республиканың хоойлу-биле, база ол ыш-каш бо Устав-биле доктаадыр.

4. Чаа-Хөл сумунун Соңгулда комиссиязын Чаа-Хөл сумунун Төлээкчилер хуралы Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүнө Думазына, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына депутат мандаттарын хуваарына киржиринге чөпшээрелдиг, кандидаттар даңзыларын идиң үндүргөн политиктиг партияларын, Чаа-Хөл сумунун Төлээкчилер хуралына депутат мандаттарын хуваарына киржиринге чөпшээрелдиг кандидаттар даңзыларын идиң үндүргөн өске-даа соңгулда каттыжышкындарының, соңгулчуларын чурттап-ажылдап, албан-хаал, өөренип турар черлеринин даагы-биле хуралдарының саналдарына үндезилеп, база ол ыш-каш Чаа-Хөл сумунун оң мурнундагы соңгулда комиссиязынын составынын саналдарына, Чаа-Хөл кожуунун девискээр соңгулда комиссиязынын саналдарына үндезилеп тургузар.

V эге. ЧАА-ХӨЛ СУМУНУН МУНИЦИПАЛДЫГ ЭРГЕ-ХООЙЛУ АКТЫЛАРЫ

26 чүүл. Чаа-Хөл кожуунун муниципалдыг эрге-хоойлу актыларының системасы

1. Чаа-Хөл сумунун муниципалдыг эрге-хоойлу актыларының системасына:

1) Чаа-Хөл сумунун Уставы, тус черниң референдумунга хүлээп алган эрге-хоойлу актылары;

2) Төлээкчилер хуралының нормативтиг болгаш өске-даа эрге-хоойлу актылары;

3) Чаа-Хөл сумунун баштыгының эрге-хоойлу актылары, тус чер бот-башкарылгазының өске-даа органының болгаш тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижилеринин бо Уставта көрдүнгөн эрге-хоойлу актылары хамааржыр.

2. Тус чер референдумунга хүлээп алган Чаа-Хөл сумунун Уставы база эрге-хоойлу актыларының хевирлеринге долдурган шийтпирлери Чаа-Хөл сумунун муниципалдыг эрге-хоойлу актыларының системасына дээди юриктиг эргелиг болур.

3. Тус чер бот-башкарылга органының хүлээп алганы муниципалдыг эрге-хоойлу актыларын Чаа-Хөл сумунунун бүгү девискээринге ыяап-ла күүседир.

4. Чаа-Хөл сумунунун баштыгы бодунун бүрүн эргезинин деннелин тус чер уjur-уткалыг болгаш Тыва Республиканың хоойлулары болгаш федералдыг хоойлулар-биле тус чер бот-башкарылга органына дамчыдып берген чамдык күрүнө бүрүн эргелерин боттандыраары-биле холбашкан айтырыглар талашы-биле доктаалдарны, айтышкындарны, а ол ыш-каш чагырганың ажылын организастаарының айтырыгларына хамаарыштыр айтышкындарны үндүрер.

5. Муниципалдыг эрге-хоойлу актылары Россия Федерациязының Конституциязына, федералдыг конституция хоойлуларына, федералдыг хоойлуларга болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларына, хоойлуларына, Тыва Республиканың өске-даа эрге-хоойлу актыларына, бо Уставка чөрүшкөк болбас уjurлуг.

27 чүүл. Муниципалдыг эрге-хоойлу актыларының белеткели

1. Муниципалдыг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдерин Төлээкчилер хуралының депутаттары, Чаа-Хөл сумунун баштыгы болгаш хөй-ниитинин девискээр бот-башкарылга органы, хамаатыларын бот-эгелекчи бөлүктери кирип болур.

2. Муниципалдыг эрге-хоойлу актыларының төлөвилелдерин кириеринин чурумун, аңаа кошкан документтеринин даңзын болгаш

оон хевирин тус чер бот-башкарылга органының нормативтиг эрге-хоойлу актызы-биле азы айыттырган төлөвилелдерин көөрү-биле кирип турар тус чер бот-башкарылганың албан-дужаалдыг кижизи тургузар.

28 чүүл. Муниципалдыг эрге-хоойлу актыларын хүлээп алырының, парладырының (чарлаарының) болгаш күштүг болуп киреринин чуруму

1. Чаа-Хөл сумунун Төлээкчилер хуралы бодунун эргезинде турар айтырыглар талашы-биле шийтпирлери — эрге-хоойлу нормативтиг болгаш өске-даа хевиринин актыларын хүлээп алыр. Шийтпирин Төлээкчилер хуралына ажык бадылаашкын-биле хүлээп алыр.

2. Төлээкчилер Хуралының нормативтиг хевирлиг шийтпирини соңгуткан депутаттар санының хөй бадылаашкыны-биле хүлээп алдынар. Чаа-Хөл сумунун Төлээкчилер хуралының өске актыларын Чаа-Хөл сумунун Төлээкчилер хуралының регламентизи-биле тургускан чурум езугаар хүлээп алыр.

3. Чаа-Хөл сумунун Төлээкчилер хуралының хүлээп алган нормативтиг-эрге-хоойлу актыларын Чаа-Хөл сумунун баштыгыныңче ат салыры-биле болгаш чонга чарлаары-биле чорудар. Баштың 5 хонуктун дургузунда нормативтиг эрге-хоойлу актыларынга ат салыр.

4. Чаа-Хөл сумунун баштыгы Чаа-Хөл сумунун Төлээкчилер хуралының хүлээп алган нормативтиг-эрге-хоойлу актызын хүлээвес эргелиг. Бо таварылганда айткан нормативтиг-эрге-хоойлу актызын 10 хонук дургузунда Төлээкчилер хуралына ону хүлээп албаанының чылдагаанын айткан барымдаа-биле эгидер, чок болза аңаа өскерилгелер кириер дугайында саналдар-биле эгидер. Бир эвес Чаа-Хөл сумунун баштыгы хүлээп алган нормативтиг-эрге-хоойлу актызын хүлээп албаан болза, ону Төлээкчилер хуралы катал сайгарып көөр. Бир эвес айыттыган нормативтиг актыны катал сайгарып чугаалашкаш, оон мурнундагы эдилге-биле Төлээкчилер хуралының депутаттарының доктааткан санындан үштүн ийи кезинден эвээш эвес кезин хүлээп алыр болза.

5. Төлээкчилер хуралының эрге-хоойлу актылары Төлээкчилер хуралының Регламентизинде доктааткан чурум езугаар аңаа ат салганынын соонда күштүг болур.

6. Чаа-Хөл сумунун муниципалдыг эрге-хоойлу актылары ону хүлээп алган хүнүнден эгелеп, чок болза актының бодунда айткан хүндөн күштүг болур.

7. Хамаатыларын эргелерин болгаш хостуг чорунга хамаарышкан Чаа-Хөл сумунун муниципалдыг эрге-хоойлу актылары оларның албан езузу-биле парлаан (чонга чарлаан) соонда күштүг болур.

8. Парлаганан массалыг информация чепсектеринге (солуннарга) Чаа-Хөл сумунун бюджетинин акша-хөреңгилеринин күсели-биле албан езузу-биле парлаар.

9. Муниципалдыг эрге-хоойлу актыларының сөзүгелдерин чонга чарлаарына тускай тургускан черлерге оларны чонга чарлаанының үезинден он календарылыг хүндөн эвээш эвес хуусаада турар уjurлуг.

10. Муниципалдыг эрге-хоойлу актызының бодун чагыргыга шыгжаар.

11. Муниципалдыг эрге-хоойлу актыларын муниципалдыг эрге-хоойлу актызын хүлээп алган хүнүнден 15 хонуктан орайттапкан парлаар (чонга чарлаар), бир эвес оон өске чүүлду федералдыг болгаш республика хоойлужулгазы-биле, Төлээкчилер хуралының шийтпирлери-биле, Чаа-Хөл сумунун баштыгының муниципалдыг эрге-хоойлу актылары-биле көрдүм-мээн болза.

12. Муниципалдыг эрге-хоойлу актызын чонга чарлаарын шынзыдып турары-биле чонга чарлаанынын дугайында актыны тургузар, аңаа чонга чарлаан муниципалдыг эрге-хоойлу актызының дугайында медээлерин, чонга чарлап эгелээзинин болгаш төнгөн хүнүн кириер.

Чонга чарлаанынын дугайында айыттыган актыга Чаа-Хөл сумунунун баштыгы болгаш чонга чарлаарына ажылгаан черлеринин оларны эргелелинде турар албан черлеринин болгаш организациаларын төлээри адын салыр.

13. Чаа-Хөл сумунун муниципалдыг эрге-хоойлу актыларын күш чок болдуруп болур азы оларнын күжүн тус черниң бот-башкарылга органы болгаш чогуур муниципалдыг актыны хүлээп алган тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижилери, суд чери түр соксадып болур. А тус черниң бот-башкарылга органына федералдыг хоойлулар болгаш Тыва Республиканың хоойлулары-биле дамчыткан чамдык күрүнө бүрүн эргелерин боттандыраары таарыштырып турар кезээнде Россия Федерациязының күрүнө эрге-чагыргазының төлээлеткен органы (Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагыргазының төлээлеткен органы).

VI эге. ТУС ЧЕР БОТ-БАШКАРЫЛГАЗЫНЫН ЭКОНОМИКТИГ ҮНДЕЗИНИ

29 чүүл. Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылгазының экономика-тиг үндезини

1. Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылгазының экономика-тиг үндезинин муниципалдыг өңүдө турар эт-хөреңги, Чаа-Хөл сумунун бюджетинин акша-хөреңгилери, база ол ыш-каш Чаа-Хөл сумунун эт-хөреңги эргелери болур.

2. Муниципалдыг өңү болза өңүнүн өске-даа хевирин-биле бир денге күрүнөден камгалалдык болур.

30 чүүл. Муниципалдыг эт-хөреңги

1. Чаа-Хөл сумунун өңүнүн болза: 1) «Россия Федерациязына тус чер бот-башкарылганы организастаарынын ниити принциптеринин дугайында» Федералдыг хоойлунун негелделеринге дүжүп турар Чаа-Хөл сумунун тус чер уjur-дузалыг айтырыгларны шийтпирлээринге ажыктыг эт-хөреңги;

2) федералдыг болгаш крайның хоойлулары-биле доктааттыган таварылгаларда Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органына дамчыткан күрүнениң чамдык

бүрүн эргелерин боттандыраарына ажыктыг эт-хөреңги, база ол ыш-каш «Россия Федерациязына тус чер бот-башкарылганын организастаарынын ниити принциптеринин дугайында» Федералдыг хоойлунун 15 чүүлүн 4-кү кезээнде көрдүнгөн чурум езугаар оларга дамчыткан Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылгазының органының чамдык бүрүн эргелерин боттандыраарына ажыктыг эт-хөреңги;

3) Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органының албан-дужаалдыг кижилеринин, муниципалдыг хаакчыттарын, муниципалдыг бүдүрүлгелерин болгаш албан черлеринин ажыл-чорудулгазын Төлээкчилер хуралының нормативтиг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр хандыраарына эт-хөреңги;

4) федералдыг хоойлулар-биле тус чер бот-башкарылга органына берген болгаш тус чер уjur-уткалыг айтырыгларга хамаарышпас айтырыгларны шийтпирлээр эргелиг айтырыгларны шийтпирлээринге чугула эт-хөреңги болур.

2. Чаа-Хөл сумунун муниципалдыг өңүнүн объектилерин чагырганын чорудуп турары тускай даңзызына барымдаалаар.

31 чүүл. Чаа-Хөл сумунун бюджети

1. Чаа-Хөл сумунун бюджетин Төлээкчилер хуралының нормативтиг-эрге-хоойлу актыларының хевиринге ажылдап кылыр болгаш бадылаар.

2. Чаа-Хөл сумунун бюджетин ажылдап кылырынын, бадылаарынын болгаш күүседиринин чурумун Россия Федерациязының бюджет хоойлужулгазына, Тыва Республиканың хоойлуларына дүүштүр Төлээкчилер хуралының бадылааны суурнун бюджет процессинин болгаш бюджет тургузуунун дугайында Дүрүм-биле тодардыр.

3. Чаа-Хөл сумунун бюджетинин акша-хөреңгилерин чарыгдарын бюджет классификациязы езугаар угланышкындар-биле боттандыраарына ээлчеглиг сан-хөө чылында Чаа-Хөл сумунун бюджетинин дугайында Төлээкчилер хуралынын доктааткан нормативтиг эрге-хоойлу актыларынын кызыгаарында боттандырат.

4. Федералдыг хоойлулар болгаш Тыва Республиканың хоойлулары-биле тус чер бот-башкарылга органына дамчыткан күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин боттандыраарына Чаа-Хөл сумунун бюджетинин чарыгдалдарын боттандыраарынын чурумун федералдыг күрүнө эрге-чагырга органы болгаш Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органы тус-тузунда доктаадыр.

32 чүүл. Чаа-Хөл сумунун бюджетинин орулгалары

1. Чаа-Хөл сумунун бюджетинин орулгалары боттарынын орулгаларынын болгаш федералдыг болгаш девискээринин таарыштырар үндүрүлгөр болгаш чылдалардан үндүр санал берген түнеринин, Россия Федерациязынын, Тыва Республиканың хоойлужулгаларына, Төлээкчилер хуралынын нормативтиг-эрге-хоойлу актыларына дүүштүр тус чер бот-башкарылга органынын эргелелинге халас болгаш дедир эгитпес чурум езугаар кирип турар өске-даа орулгалардан тургустунар.

2. Чаа-Хөл сумунун орулгаларына болза: - хамаатыларга боттарына онааган акша-хөреңгилер (бир эвес айыттыган үндүргүнү Чаа-Хөл сумунун хамаатыларынын чыыжына тодараткан болза);

- тус черниң үндүрүлгери болгаш чыылдалары;

- федералдыг хоойлулар болгаш Тыва Республиканың хоойлулары-биле доктааттыган нормативтерге дүүштүр кирген девискээринин болгаш федералдыг үндүрүлгелерден база чылдалардан орулгалар;

- «Россия Федерациязына тус чер бот-башкарылгазын организастаарынын ниити принциптеринин дугайында» Федералдыг хоойлунун 60 болгаш 61 чүүлдеринге дүүштүр Чаа-Хөл сумунун бюджет хандырылганын деңгээринге бээр дотацияларны кириштир, өске деннелин бюджеттеринден халас шилчиткен акша-хөреңгилер, «Россия Федерациязына тус чер бот-башкарылгазын организастаарынын ниити принциптеринин дугайында» Федералдыг хоойлунун 62 чүүлүнге дүүштүр өске деннелин бюджеттеринден бээр өске-даа сан-хөө дузазынын акша-хөреңгилери база өске-даа халас шилчиткен акша-хөреңгилер;

- муниципалдыг өңүдө турар эт-хөреңгиден кирген орулгалар;

- муниципалдыг бүдүрүлгелеринин үндүрүлгөр, чылдалар болгаш Төлээкчилер хуралынын нормативтиг-эрге-хоойлу актылары-биле доктаадыр хемчээлдерге өске-даа албан төлээр уjurлуг төлөвилерден артып калыр орулгаларын кезин, база үндүрүлгөр болгаш чылдалар төлээр соонда артар тус чер бот-башкарылга органынын болгаш муниципалдыг албан черлеринин төлөвилерин ачы-дуза чедиргеннен кирген орулгаларын кезин;

- федералдыг хоойлуга дүүштүр оларнын доктаадыры тус чер бот-башкарылга органынын баш минпин харылаар айтырыгларына хамааржыр торгалдар;

- эки тураның өргүлдери;

- федералдыг хоойлуларга, Тыва Республиканың хоойлуларына болгаш тус черниң бот-башкарылга органынын шийтпирлеринге дүүштүр өске-даа кириилделер хамааржыр.

33 чүүл. Чаа-Хөл сумунун бюджетинин чарыгдалдары

1. Чаа-Хөл сумунун бюджетинин чарыгдалдарын Россия Федерациязынын Бюджет кодекзинде баш удур көрдүнгөн майыктар-биле боттандырат.

2. Чагырга Чаа-Хөл сумунун чарыгдалдар хүлээлгелеринин даңзын чагырганын доктаатканы чурум езугаар чорудар.

3. Төлээкчилер хуралы боттарынын бүрүн эргелерин доктаамал үндезин-биле боттандырып турар депутаттарын, Чаа-Хөл сумунун баштыгынын күш-ажыл төлөвилерин хемчээлин

болгаш төлээр байдалын тодардырат.

4. Муниципалдыг хаакчыттарын, бүдүрүлгелерин болгаш албан черлеринин ажылдакчыларынын күш-ажылынын хемчээлдери болгаш төлээринин байдалдарын, муниципалдыг эң биче социал стандарттарны болгаш тус чер уjur-дузалыг айтырыгларны шийтпирлээринге Чаа-Хөл сумунун бюджетинин чарыгдалдарынын өске-даа нормативтерин Чаа-Хөл сумунун баштыгынын нормативтиг-эрге-хоойлу актылары-биле доктаадыр.

5. Чаа-Хөл сумунун бюджеттеринин акша-хөреңгилеринин чарыгдарын бюджет классификациязы езугаар угланышкындар-биле болгаш ээлчеглиг сан-хөө чылында Чаа-Хөл сумунун бюджетинин дугайында Төлээкчилер хуралынын нормативтиг-эрге-хоойлу актылары-биле доктааткан кызыгаарларда боттандырат.

6. Федералдыг хоойлулар болгаш Тыва Республиканың хоойлулары-биле тус чер бот-башкарылга органына дамчыткан күрүнениң чамдык бүрүн эргелерин боттандыраарына Чаа-Хөл сумунун бюджетинин чарыгдалдарын боттандыраарынын чурумун федералдыг күрүнө эрге-чагырга органынын болгаш Тыва Республиканың күрүнениң эрге-чагырга органы тус-тузунда доктаадыр.

34 чүүл. Чаа-Хөл сумунун бюджетин күүседир

1. Чаа-Хөл сумунун бюджетин Россия Федерациязынын Бюджет кодекзинге дүүштүр күүседир.

2. Чаа-Хөл сумунун бюджетинин төлөвилелин ажылдап кылыр чурумун болгаш хуусааларын, база ол ыш-каш бюджет төлөвилели-биле кады албан кириер документтеринин болгаш материалдарын даңзын Төлээкчилер хуралынын бадылааны Чаа-Хөл сумунун бюджет тургузуунун болгаш бюджет чорудулгазынын дугайында Дүрүм-биле тодардыр.

3. Чаа-Хөл сумунун бюджетинин төлөвилелин ажылдап кылырын чагырга боттандырат.

4. Ээлчеглиг сан-хөө чылынын бюджет дугайында нормативтиг эрге-хоойлу актызынын төлөвилелин Чаа-Хөл сумунун баштыгы Төлээкчилер хуралына сайгарып көөрү-биле кириер.

5. Чаа-Хөл сумунун бюджетинин төлөвилелин сайгарып көөрүнүн, Чаа-Хөл сумунун бюджетин бадылаарынын болгаш күүседиринин чурумун, оон күүселдези дээш контрольдун чурумун Төлээкчилер хуралынын бадылаары суурга бюджет тургузуунун болгаш бюджет чорудулгазынын дугайында Дүрүм-биле доктаадыр.

6. Чаа-Хөл сумунун бюджетинин төлөвилелин, Чаа-Хөл сумунун бюджетин бадылаарынын дугайында шийтпирин, ону күүсеткенин дугайында чылдың отчеттун, Чаа-Хөл сумунун бюджетинин күүселдезинин чоруп турарынын дугайында квартал санында медээлерин болгаш тус чер бот-башкарылга органынын муниципалдыг хаакчыттарынын санынын, муниципалдыг ажылдакчыларын санынын дугайында, оларнын херек кырында акша-шалынына чарыгдалдарын айткаш, албан езузу-биле парлаар (чонга чарлаар).

Парлаан соонда, Чаа-Хөл сумунун бюджетинин төлөвилелин 15 хонуктан хөй эвес хуусаада ону күүсеткенин дугайында отчетту хөй-ниити хуралына үндүрер.

VII ЭГЕ. ТҮҢНӨЛ БОЛГАШ ШИЛЧИЛГЕ ЧҮҮЛДЕР

35 чүүл. Тус чер бот-башкарылга органынын харысалгазы

1. Тус чер бот-башкарылга органынын болгаш Чаа-Хөл сумунун албан-дужаалдыг кижилери Чаа-Хөл сумунун чурттагыч чонунун, күрүненин, амы-хууда болгаш юриктиг эргелиг албан черлеринин мурнунга федералдыг хоойлуларга дүүштүр харысалгалыг болур.

36 чүүл. Уставты хүлээп алырынын чуруму

Уставче өскерилге кириеринин чуруму

1. Чаа-Хөл сумунун Уставынын төлөвилелин, Чаа-Хөл сумунун Уставына өскерилгелер кириер дугайында муниципалдыг эрге-хоойлу актызынын төлөвилелин Чаа-Хөл сумунун Уставын хүлээп алырынын дугайында айтырыгны сайгарып көөр хүнге чедир 30 хонуктан орайттапкан, хүлээп алыр. Чаа-Хөл сумунун Уставына өскерилгелер кириерин Төлээкчилер хуралынын айыттыган Уставтын төлөвилелин, айыттыган муниципалдыг эрге-хоойлу актызынын төлөвилелин, база ол ыш-каш хамаатыларын ону сайгарып чугаалажырына киржир чурумунун төлөвилелин саналдарны барымдаалап Төлээкчилер хуралынын доктааткан чуруму-биле кады хары угда парлаар.

2. Чаа-Хөл сумунун Уставы, Чаа-Хөл сумунун Уставына өскерилгелер кириер дугайында муниципалдыг эрге-хоойлу актызын Төлээкчилер хуралынын депутаттарынын доктааткан санындан үштүн ийи кезинин хөйүнүн саны-биле хүлээп алыр.

3. Чаа-Хөл сумунун Уставын, Чаа-Хөл сумунун Уставына өскерилгелер кириер дугайында муниципалдыг эрге-хоойлу актызын федералдыг хоойлу доктааткан чурум езугаар күрүнөге бүрткээр.

4. Чаа-Хөл сумунун тус чер бот-башкарылга органынын болгаш соңгудар албан-дужаалдыг кижилерин бүрүн эргелерин, структуразын өскертпир турар бо Уставка кирген өскерилгелер кириер дугайында муниципалдыг эрге-хоойлу актызын хүлээп алган Төлээкчилер хуралынын бүрүн эргелеринин хуусаазы төнгөн соонда күштүг болуп кириер.

37 чүүл. Бо Уставтын күштүг болуп кириер чуруму

Бо Устав ону күрүнөге бүрткөзөн соонда болгаш ону албан езузу-биле парлаан соонда күштүг болуп кириер.

Бо Устав күштүг болуп кирген соонда Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунун көдээ сууру Чаа-Хөл сумунун 2005 чылдың ноябрь 9-та №8 (2007 чылдың май 3-те №40 өскерилгелер-биле) Төлээкчилер хуралынын шийтпирин-биле хүлээп алган Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунун көдээ сууру Чаа-Хөл сумунун Уставын күш чок деп санаар.

Апрель 1-ден эгелеп, Кызыл хоорайга өртке удур хемчеглер ап чорудар ай эгелээн.

Оваарымчалыг болур

Хову-шөлдерде, аргарыгларда эрткен чылдың кадып, кургап калган өрт-сигениниң, бүрүлериң өрттенири айыылдыг байдалды тургузуп келген. Бокту аңгылап, ону өрттедир апарза, хат-салгын чок аяс-кааң хуннерде оон төндүр кыпканын хайгаарат тургаш, өрттедири күзениң.

Ай эгезинден, апрель 1-ден 16-га чедир, өртке удур албан шак ындыг хевирлиг өрттер-же 31 үнүшкүнү кылган.

Айыыл-халап болдурбазы-биле өрт өжүрүкчүлери дараазында эң бөдүүн дүрүм-нерни сүмелеп турар. Бажың-нарны долгандыр боктарны, кургаг-өрт-сигенини, бүрүлери чыгаш, ону узуткап, өрттө-кеш, аргалыг-ла болза, херим-нерни долгандыр черни чар-дырып алыры күзениң, ынчан кандыг-даа өрт силерниң өн-чү-хөренгилерге халдап, айыылдыг байдалды тургус-пас.

Хүндүлүг кызылчылар болгаш республиканың чурт-такчылары! Өрт болдурбазы — кижилер бүрүзүнүң херээ, ол чүгле силерден хамааржыр.

Д.КОЗУЛЯ,
Кызыл хоорайның күрүне-
ниң өрт хайгаараар алба-
нының килдис инспек-
тору.

Прокурор хыналдалары

КОЛ ЭМЧИЛЕРГЕ САГЫНДЫРЫГЛАР

Тыва Республиканың прокуратура ажылдакчылары бо чылдың бирги кварталында кадык камгалал адырынга хоойлужудулга хажыткан 22 таварылганы илереткен. Оларны эдери-биле 17 сагындырыгны берген, бир херекке административтиг хоойлу-дүрүм хажыдышыкынының дугайында кеземче херээн оттурган.

Хыналдалар чоруп турар үеде прокурорлар Таңдының, Чеди-Хөлдүн төп кожуун эмнелгелеринин кол эмчилеринге сагындырыгларны берген. Бо кадык камгалал албан черлери 2008-2010 чылдарда эмнелге дузазының талазы-биле ачы-дуза чедиреринин, херээженнеринин иштиг турар үезинде, божаанда болгаш божаан соонда телебирлериниң сан-хөө хандырылганын Дүрүмүн үрээнер. Ол ышкаш эмнелгелеринин удуртукчулары РФ-тин эмчинин албан социал камгалал фондузунун Тыва Республикада девискээр сал-бырынга РФ-тин Чазаның 2007 чыл-дың декабрь 29-та №987 доктаалы-биле бадылаан чаа төрүттүнген уруг-ларның баштайгы чылында үш ай че-дир эмчи шинчилгезин эрткеннинин, уругларны хайгаарал эмчи шинчил-гезинин ачы-дуза чедирелгезинин телебиринин счоттарын дужаарының хуусааларын үрээ.

Кызыл кожуунун прокурору төп эмнелгениң кол эмчизи РФ-тин Чазаның 2007 чылдың декабрь 12-де №864 доктаалы-биле бадылаан эмчинин албан социал камгалалының Федералдыг фондузунун бюджет-динден эмчинин баштайгы дузазын чедирер муниципалдыг тургузулгар-ның эмнелге албан черлерин сан-хөө-биле хандыарын күүседир 2008 чылда субвенция бээринин. Дүрүмүн хажыткан дээш сагындырыгны бер-ген. Эмчи Кызыл кожуунун төп эм-нелгези биле республиканың албан

эмнелге социал камгалалының фон-дузу-биле аразында эмчинин немел-де дузазын чедиреринин талазы-биле күрүне даалгазын күүседир дуга-йында керээ чарып албаан. Амгы үеде четпестерни эткен, керээни чарып алган.

Кызыл хоорайның прокурору «Хоорай поликлиниказы» муниципалдыг кадык камгалал албан чери-нин кол эмчининге хамаарыштыр административтиг кеземче херээн оттурган. Бо эмнелгеде наркотиктиг болгаш психотроптук будумелдер-биле холбашкан ажил-чорудулганы боттандырап чөпшээрел-лицензия чок болган. Материалды Кызыл хоорайның эптештирилге судунга көөрү-биле кириген. Бо хажыдышыкыга хамаарыштыр сагындырыгны найы-сылалдың мэринин хүлээлгезин күүседир турар Р.Доржуга берген.

Оон аңгыда прокурорлар «Ка-дыкшыл» национал телебирледи бот-тандырагы-биле чоруткан эмчи тех-никазын ажыктыг эвес ажыглап турар он бир кожуун эмнелгезинин төлээлеринге сагындырыгларны кириген. Тус черлеринин бюджетте-ринден чарыгдар материалдарга акша тускайлап бербээнинден тех-ника анаа турар. Төп кожуун эмнел-гелери кызыл мергезилдин тускай эртемниглерин-биле четчелеттинмээн.

Василий КРИВДИК,
ТР-ниң прокурорунун улуг дузалакчызы.

Дерсунун дириг кокпазы

“Дерсунун дириг кокпазы” деп уругларның болгаш элээди-леринин экраныг чогаалдарының республика чергелиг 2-ги фестивалы 2008 чылдың апрель 21-ден 27-ге чедир болуп эртер.

Программалары:

1. **Апрель 21-27-де** – “Отчугаш” кинотеатрга Тывакиновидео-төптүн “Алдын фондузунун” киноларының көрүлдэи.
2. **Апрель 24-те** – “Найырал” кинотеатрынга фестивалдың конкурстуг программаларына киржир уругларны эртенгинин 9 шак 30 минутага чедир бүрүткээр.
3. **Апрель 24-26-да эртенгинин 10 шактан эгелеп** “Тыва” КТРК-ның конферензалынга МАСТЕР-КЛАССТАР, солун ужуражылгалар болгаш культура программалары.
4. **Апрель 26-да 14 шакта** – фестивалдың мөөрейлер программаларының тиелекчилерин шаңнаары болгаш аныяк артистерниң киржилгези-биле концерт болур.

Мөөрейлерниң киржилгелеринин болгаш киржир күзел-диглеринин кичээнгейнге! “Мобильдиг репортер” акцияга кир-жирин оргкомитет кыйгырып тур! Хөктүг, солун, каттырынчыг болгаш манааваныңар болушкуннарны тырттырыңар! Тырттырган чүүлдериниң эдип чазап, эде-хере тыртпайн барып болур силер! Эң эки сюжеттер “Тыва” телеканалдың эфиринге дамчыдар! Харылзажыр телефон: 8(394-22) 3-27-78.

Деткичилерни кады ажылдарының чалап тур бис.
8-913-341-89-10.

Ачы-буяндан чедир

Бүгү-россияның “Россияның ачы-буян болгаш кадыкшыл фондузунун” Тывада регионалдыг салбыры республиканың организацияларының болгаш будурулге черлеринин аразында “Ачы-буяндан чедир” деп кыйгырылгы ачы-буян акциязын эрттирип тур.

Силерниң кээргээчел болгаш ачы-дуза чедирер сеткилерге кыйгы салып, Фондунун удуртулганы чурттакчы чон аразында бертик-межел база чединмес улуска сагыш-човап, шаңнар-биле материалдыг дуза кадарыңарны дилеп тур.

Республиканың шак ындыг чонунун салым-хуузуңга ачы-буянын киржилгези дээш четтиргенивисти чүрээвистин ханызындан илередир-дир бис.

Хүндүткел-биле,

Фондунун баштаар черинин даргазы Б.К.К.МОНГУШ.

Бүгү-россияның “Россияның ачы-буян болгаш кадыкшыл фондузунун” Тыва Республика салбыры

ИНН: 1701034497
Р/сч: 40703810165000100080
БИК: 049304631
К/сч: 301018104000000000631
Кызылское отделение № 8591
Сбербанк России
667000 г. Кызыл, ул. Кочетова, 34а

Чаа шиилерни көөрүнче чалап тур бис!

Тывага бир-ле дугаар! Тываның курфилар-мониязынга чүгле апрель 26-ның хүнүнде! “Северные встречи” делегей чергелиг биче хевир-лиг театрлар фестивалының сылдыстары!

ВСЕВОЛОД ЧУБЕНКО – “Кысыя” детектив болгаш эротика комедия (Вологда хоорай).

ГАЛИНА МУНЗУК – Россияның алдарлыг артизи, “Как же ты без меня” деп драма моно-ши.

Шиилерниң болур үези: 16 шакта болгаш 18 шак 30 минута. Билеттерни “Найырал” кинотеатрындан болгаш филармонияның кассаларындан садып ап болур. Билеттин өртээ – 150 рубль. 16 харга чедир уругларны кириери хоруглуг.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ачавыс **Салчак Серентович ӨРТЕННИ** сөөлгү орукче үдежи, биске моральдыг, материалдыг дузаны көргүскен Эрзин, Мөңгүн-Тайга кожуунардан база Чадаана хоорайдан келген эш-өөрүвүске, кудаларывыска, Хандагайтының харылзаа черинин коллек-тивинге сеткиливистиң ханызындан четтиргенивисти илередип тур бис.

Өөнүң ишти, уруу, күдээни, уйнуктары.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттары болгаш Аппарады парламентинин кол специализи **Аида Сергеевна Кечилекке** оон ачазы

Сергей Омакович
КЕЧИЛЕКТИН

хенертен мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илередип тур.

Ленин, 18 дыңнадып тур

Тыва Республиканың Иш-тики херектер яамызының дежурный кезээниң 2008 чылдың апрель 7-ден 13-ке чедир медээзин езугаар алыр-га, республиканың девискээринге 80 кем-херек үүлгедиишкени бүрүткеттинген, оон 57-зин изин-биле илередип тыпкан. Бо хуусаазының иштинде 1 өлүрүүшкүн, кижиниң кадыыга өжөгээр аар кемдээшкени чедирген 10 кем-херек үүлгедии, 1 күштээшкени, 1 дээрбедээшкени, 8 үптээшкени, 36 оорлаашкы болган. Наркотиктиг будумелдерни хоойлу езугаар эвес шыгжап база ап чораан 11 факт-барымдааны илереткен. Оон аңгыда рес-публиканың девискээринге 4 орук-транспорт озал-ондаа бүрүткеттинген, оон түңнелинде 5 кижилер янзы-бүрү кемдээшкенин алган.

Кижиниң кадыыга өжөгээр аар кемдээшкени чедиргени

Мөңгүн-Тайга кожуун. Кожуун эмнелгезинден бижектеткен эзирик кижилеринин милицияга апрель 8-те дыңнаткан. Эмчилер ол кижини медицина дерг-херекселдери эки Чөөн-Хемчик кожуунун эмнелге-зинче чорударын шийтпирлээн. Кем-херек үүлгед-дишкенинге каразыттырып турар кижилерээн, ол болза когараан кижиниң кады арага ишкен дунмазы болган. Кеземче херээн оттурган.

Үптээшкени

Барыин-Хемчик кожуун. Апрель 8-те Ак-Довурак хоорайның Культура бажыңының чанынга бир херээжен кижиниң 1200 рубль болгаш докумен-тилер чораан сумказын былай берген. Ол дугайында когараан кижилер дораан милицияга дыңнаткан. Тус черниң шагдаа ажилдакчылары дүрген хемчеглерни алгаш, каразыттырган 18 харлыг Айдыңны тудуп алган. Ол үптээшкени кылганын билинген. Акшаны чарып четтигипкен. Сумканы болгаш документиленни ээзинге эгиткен.

Кызыл хоорай. Апрель 11-де паркка агаарлап чораан 4 класстың өөреникчизинче бир оол халдааш, оон 30 рубльн былаап апарган. Бо дугайында мили-цияга ол дыңнаткан. Шагдалар каразыттырган оолду дораан тып алган, акшаны ээзинге эгиткен. Кара-зыттырган оолду ада-иезинге доктаамал хайгаарап турары-биле хүлээдип берген.

Оорлаашкы

Өвүр кожуун. Апрель 4-те Ирбитейден хамааты А-ның ийи адын оорлай берген. Кожуун милиция-зының бөлүү ителгени хынамчалыг чоруткаш, аът оорлаанынга каразыттырган Чаа-Суурнун чуртта-чызын тудуп алган, малдарны ээзинге эгиткен.

Орук-транспорт озал-ондаа

Кызыл хоорай. Апрель 7-де ВАЗ-21043 автома-шинаның чолаачызы Лопсанчап кудумчузунга хенертен кудумчуну кежир чүгүрүп бар чораан чадаг кижилерни таварааш, дезе берген. Озал-ондак болган черден кайызы-даа эзирик аар кемдээн эр болгаш херээжен кижини эмнелгеге чедирген. Озал-ондак кылгаш, дезе берген машинаны КАИ ажил-дакчылары Балгазын суурдан тыпкан, анаа үш пасса-жир чораан. Чолаачызы чашты берген, ынчалза-даа үр болбаан, дараазында хүнде ол Кызылга туттурган.

Административтиг практика. Тыва Республиканың ИХЯ-ның ОШАЧКИ ажилдакчылары эрткен неделяда орук шимчээшкениниң адырынга административтиг хоойлу-дүрүм үрээнинин дугайында 10 материалды эптештирилге судтарынче чоруткан. Эптештирилге судтарының шийтпирлерин езугаар 7 чолаачыны 10 хонук дургузунда бажыңнаар, ийизин беш хонукта, бирээзин бир хонукта бажыңнаар административтиг шийткелди онааган.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

ТР-ниң ИХЯ-ның «Бүзүрел телефону»
8-(394-22) 4-35-97.

Кызыл хоорайның ИХЭ-ның «Бүзүрел телефону»
8-(394-22) 4-36-95.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: нигитилел-политиктиг хүлдис — 2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, улуттук — 2-40-77. e-mail: shyn@tyva.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9200. Чагыг 40. Номерни парлалгаже дужаганы: график езугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээр.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг курунениң будурулгезинге парлаан (Кызыл, Шетинин-Кравченко, 1).

Солунда парлалтыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганын саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылыаар.